

בין משפט למחאה – מיקומו של בג"ץ ככלי לשינוי חברתי עבור קהילת יוצאי אתיופיה

עודד רון ופקדה אבבה*

מאמר זה מבקש, לראשונה, להביט ממעוף הציפור על המחאות הציבוריות שבהן השתתפו יהודי אתיופיה מיום עלייתם ארצה, ובמקביל, להתחקות אחר בת הלוויה המוכרת פחות בהקשר זה, המשמשת את יוצאי אתיופיה זה עשרות שנים – פנייה לבית המשפט העליון בשבתו כבג"ץ. זאת, לצורך בחינה ביקורתית של אופני הפעלת המשפט החוקתי ככלי לשינוי חברתי עבור מאבקם לשוויון במרוצת השנים תוך השוואה למאפייני המחאה הציבורית. אנו נטען כי שילוב מושכל של מאבקים בזירה המשפטית לצד הזירה הלבד משפטית האקטיביסטית עשוי היה להשיג ולהניב תוצאות טובות ומהירות יותר במעמדם של בני הקהילה האתיופית בישראל. זאת מאחר שלטעמנו, עתירות בנושאים עקרוניים הן מחויבות המציאות בחברה הישראלית המשוסעת. המאבק באפליה ובגזענות, לטענתנו, לא יכול לקרות רק בזירה אחת. כל אחת מן הזירות, המחאה ברחובות וזו המשפטית, מנהלות דיאלוג מתמשך עם החברה ומשפיעות בדרכים שונות על מהלכה.

מבוא

כדומה לשאר יהודי התפוצות, בכל ארצות פזוריהם, אף יהודי אתיופיה חלמו על העלייה לציין. אולם, על רקע הדיון על אודות יהדותם, שהוטל בה ספק, בני הקהילה לא נכנסו לגדריו של חוק השבות ומדינת ישראל סירבה במשך זמן רב להעלותם ארצה.¹ מסמך פנימי של משרד הקליטה מחודש ינואר 1973 מגלה כי עיכוב זה נוצר לא רק בשל

* עודד רון הוא דוקטורנט בפקולטה למשפטים של האוניברסיטה העברית בירושלים, עובד כחוקר במכון הישראלי לדמוקרטיה ועמית בתוכנית רבנות ישראלית במכון הרטמן ומדרשת אורנים; פקדה אבבה היא דוקטורנט ללימודי פילוסופיה באוניברסיטת תל-אביב. אנו מבקשים להודות מעומק הלב להדר בסון, יונתן צוריאלי וליה לושקוב חברי מערכת "מעשי משפט", לשי נועם, העורך האחראי, ולפרופ' עמרי ידלין, העורך הראשי בכתב העת, על הקריאה המוקפדת ועל הערותיהם החשובות לטיוטות קודמות, שסייעו בעדנו רבות. תודתנו נתונה גם לרב ד"ר אריאל פיקאר על תוכנותיו מקריאת טיוטה מוקדמת.

הפקפוק ביהדותם אלא נשען גם על החשש שעלייתם של יהודי אתיופיה לארץ תהא כרוכה ביחס גזעני של הממסד ובאפליה כלפיהם, שתוכל "לספק חומר רב לגורמים עוינים בדעת הקהל העולמית להגברת ההסתה האנטי-ישראלית".² באיגרת שפרסם כמה חודשים לאחר מכן, קרא הרב הראשי לישראל (הראשון לציון) דאז, עובדיה יוסף, לסייע לעליית בני העדה ופסק כי "באתי למסקנה שהפלשים הם צאצאי שבטי ישראל [...] הפלשים הם יהודים שחייבים להצילם [...] ולהחיש עלייתם ארצה [...] ולשתפם בכניין ארצנו הקדושה ושבו בנים לגבולם".³

למרות פסיקתו של הרב עובדיה, עמדה מדינת ישראל בסירובה להיעתר לבקשת יהודי אתיופיה לסייע בידם לעלות ארצה.⁴ הסיבה הרשמית לכך הייתה ניתוק היחסים הדיפלומטיים בין ישראל לאתיופיה בשנת 1973 וסירובה של ממשלת אתיופיה לאפשר ליהודים המתגוררים בשטחה לעלות לישראל. בשנת 1975 החליטה הממשלה בישראל – בהסתמך על פסיקת הרב עובדיה – להחיל את חוק השבות על יהודי אתיופיה אך עדיין לא נקטה צעדים משמעותיים לעידוד אקטיבי של העלייה.⁵ בשנת 1977, כאשר עלה הליכוד בראשות מנחם בגין לשלטון, החל התהליך המואץ של הגעת יהודי אתיופיה ארצה. בהקשר זה, לכני העדה זכורה היטב קריאתו של ראש הממשלה בגין: "הביאו לי את יהודי אתיופיה".⁶ כעבור שנים אחדות, בשנות השמונים,⁷ יצא לפועל "מבצע משה" ובראשית שנות התשעים יצא לפועל "מבצע שלמה", שבהם הגיעה לישראל המסה העיקרית של יהודי אתיופיה. אותן משפחות ש"שנים חלמו על בית",⁸ גילו שהמציאות בארץ היא לעיתים גלות.⁹ בתוך זמן לא רב מצאו עצמם העולים מאתיופיה בתחתית הסולם החברתי בחסות הממסד, ואף זכו ליחס מנוכר מצד החברה הישראלית שראתה בהם זרים, אורחים הנוטים ללון.¹⁰

יוצאי אתיופיה לא קיבלו בשוויון נפש את האפליה ונאבקו לטובת שינוי חברתי, דומה כי הזווית המוכרת יותר של מאבק זה היא המחאה הציבורית. כך למשל, במאמר משנת 1997 כתב סטיבן קפלן, מומחה לחקר יהדות אתיופיה, כי "הציבור הרחב מכיר את חיי הקהילה האתיופית בישראל בהשתקפותם בשביתות, במחאות ובהפגנות".¹¹ בטקסט מאוחר יותר כתבו יצחק גל-נור ודנה בלאנדר לגבי בני הקהילה האתיופית כי "רפוס הפעולה הבולט שלהם הוא הפגנות מחאה", נוכח ההשפעה המוגבלת של נציגי העדה במשכן הכנסת והתוחלת החלקית של ארגוני החברה האזרחית.¹² מאמר זה מבקש, לראשונה, להביט ממעוף הציפור על המחאות הציבוריות שבהן השתתפו יהודי אתיופיה מיום עלייתם ארצה, ובמקביל, להתחקות אחר בת הלוויה המוכרת פחות בהקשר זה, והמשמשת את יוצאי אתיופיה זה עשרות שנים – פנייה לבית המשפט העליון בשבתו כבג"ץ. זאת, לצורך בחינה ביקורתית של אופני הפעלת המשפט החוקתי ככלי לשינוי חברתי עבור מאבקים לשוויון במרוצת השנים תוך השוואה למאפייני המחאה הציבורית. אנו נטען כי שילוב מושכל של מאבקים בזירה המשפטית לצד הזירה הלבנ-משפטית האקטיביסטית עשוי היה להשיג ולהניב תוצאות טובות ומהירות יותר במעמד בני הקהילה האתיופית בישראל. זאת מאחר שלטעמנו, עתירות בנושאים עקרוניים הן מחויבות

המציאות בחברה הישראלית המשוסעת. המאבק באפליה ובגזענות, לטענתנו, לא יכול לקרות רק בזירה אחת. כל אחת מן הזירות, המחאה ברחובות וזו המשפטית, מנהלות דיאלוג מתמשך עם החברה ומשפיעות בדרכים שונות על מהלכה.

במשך שנים התפתחה שושלת ארוכה של כתיבה ענפה על אופי תפקידו של בית המשפט בישראל ועל התנאים החברתיים שבהם התערכותו תביא את הרווח החברתי הטוב והרצוי ביותר. וכך, קולמוסים רבים נשתברו על השאלה האם וכיצד עורכי דין ובתי המשפט בישראל יכולים לחולל שינוי באמצעות המשפט. הדעות חלוקות הן לעניין הדרך והן לעניין התוצאה. באשר לדרך להפוך את המשפט ככלי לשינוי חברתי, הצביעה יפעת ביטון על השימוש בדיני הנזיקין.¹³ דבי גילד חיו וסיגל שהב העלו על נס את עריכת הדין החקיקתית,¹⁴ ואסף פינק הציע את השימוש בתובענות הייצוגיות.¹⁵ באשר לתוצאה, רות גביוזון, במאמר תגובה לספרו של ג'רלד רוזנברג (Rosenberg) הצביעה על העובדה כי "פוליטיקה של שינוי חברתי חייבת להכיר את כוחו של המשפט ואת מגבלותיו".¹⁶ המחשה לכך ניתן למצוא אצל גד ברזילי שטוען כי לא ניתן לצפות מהמשפט להיות "נשא מרכזי לשינוי של אמות יסוד חברתיות בטווחי זמן קצרים".¹⁷ מאמר זה ממוקם גם הוא בשדה המחקר העוסק בנקודת המפגש בין המשפט ובין השינוי החברתי, ובדומה למאמרים שעסקו באופן ספציפי בשאלת השפעת המשפט על קבוצות מובחנות בישראל דוגמת הנשים וקהילת הלהט"ב, מתמקד ביחסי הגומלין שבין המשפט לעולים מאתיופיה.¹⁸

חלקו הראשון של המאמר יוקדש לסקירה היסטורית כרונולוגית של מאבקהם של יוצאי אתיופיה בישראל משנות השישים ועד ימינו אנו. בחלק זה נצביע על המחאות הציבוריות והשפעותיהן על המציאות החברתית והפוליטית, ונבקש למקם את הפעילות בין כותלי בג"ץ על רצף המאבקים לשינוי חברתי של יוצאי אתיופיה בישראל. את חלקו השני של המאמר נקדיש לדיון בהסברים אפשריים לפער בין ההישגים שצמחו מהמחאות הציבוריות לעומת היכול הדל שהניבו העתירות המעטות לבג"ץ שעליהן נצביע בפרק הראשון. בפרק זה נציע, במסגרת דיון ביקורתי, שתי השערות למשקלו העודף של האקטיביזם הלבן-משפטי על פני הכלי המשפטי במאבקם של יוצאי אתיופיה בישראל. בסיס הנתונים שעליו נשען מאמר זה מתחלק לשלושה: הסקירה ההיסטורית של ההפגנות, מתבססת בעיקרה על עשרות קטעי עיתונות שאותרו בארכיון העיתונות היהודית ההיסטורית ובארכיון המדינה באמצעות חיפוש המילים "יוצאי/עולי אתיופיה", "פלאשים" וכיוצא בזה; הסקירה של הפנייה לערכאות מבוססת על חיפושים במאגרים משפטיים; המקור השלישי, השזור בכל חלקי המאמר, הוא הספרות האקדמית שעסקה ביוצאי אתיופיה.

ייתכן שהפסיפס שהרכבנו במאמר זה איננו שלם בשל מקורות שלא איתרנו במסגרת החיפוש, או בעטיו של היעדר תיעוד בספרות האקדמית, בעיתונות ובמאגרי החיפוש המשפטיים של כלל המאבקים החברתיים והמשפטיים שניהלו בני העדה כמרוצת השנים. זאת ועוד, מטרתה העיקרית של הסקירה ההיסטורית של המאבק במאמר זה אינה לספק

תמונה אמפירית ממצה של כל מחאה ומחאה, בחירה זו אין משמעה כי מחאות שלא זכו לסקירה מלאה במסגרת מאמר זה לא היו חשובות או לא מילאו את תפקידן באותה העת. כך גם לעניין סקירת המאמר את פסקי הדין שניתנו בבג"ץ, שהתמקדה במקרים הבולטים.

טענה אפשרית נוספת שעליה אנו מבקשים להתמודד כבר בפתח הדברים היא כי ההשוואה שנקיים במאמר – בין התועלת שצמחה ממחאות חברתיות לבין התועלת שצמחה מעתירה לבג"ץ – לא יכולה לתרום לשיח הביקורתי בנוגע לחוסר התועלת שמניבות העתירות לבג"ץ כל אימת שאיננה מושתתת על השוואה למאבקים חברתיים ומשפטיים של קבוצות אחרות בחברה הישראלית, הן במרחב הציבורי והן בין כותלי בית המשפט. לטעמנו, ייתכן שהשוואה מעמיקה כזו הייתה מעשירה את המאמר ומבססת את טענותינו בצורה טובה יותר. עם זאת, איננו מתיימרים לקבוע באופן אמפירי מהי התרומה של כל זירת מאבק חברתי לקידום השוויון עבור יוצאי אתיופיה בישראל, אלא לנסות ולהציע זווית חשיבה מחדשת על המאבק הספציפי.

א. ההיסטוריה של מאבק יוצאי אתיופיה לשוויון

לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שפורסמו ביולי 2019, 53% מקרב יוצאי אתיופיה מעל גיל עשרים דיווחו כי הם נתונים בתחושת אפליה.¹⁹ המחשה לכך הן מספר התלונות שהוגשו לממונה על המאבק בגזענות במשרד המשפטים. בדו"ח שפורסם בשנת 2020 עולה כי אחוז המתלוננים בקרב בני הקהילה האתיופית עומד על 37%, והם הקבוצה הגדולה ביותר מכלל המתלוננים.²⁰ נתונים אלה מראים כי מאבקם של יוצאי אתיופיה לשוויון בישראל, ככלל, לא עלה יפה. עובדה זו כשלעצמה איננה מעידה על מידת צדקתם. לטעמנו, מאבקייהם היו ועודם ראויים וצודקים. עם זאת, קשה להימלט מהשאלה האם בחירה באסטרטגיית מאבק שונה הייתה מניבה תוצאה אחרת.

במשיכת מכחול עבה, את היסטוריית המאבק של יוצאי אתיופיה ניתן לחלק לשתי תקופות שבהן ננקטו גישות שונות לאסטרטגיית המאבק: בתקופה הראשונה, שהחלה בשנות השישים, דור ההורים של העלייה גילה סבלנות ורכש אמון רב למערכת הפוליטית בעיקר ולשאר מוסדות המדינה, דוגמת הסוכנות היהודית או הרבנות הראשית, באשר להבטחת שניתנו להם או למי מטעמם לגבי סוגיית העלייה והקליטה. לכן, המאבקים שהתחוללו סביב עיכוב העלייה של בני משפחות שנשארו מאחור, שלילת התארים הלכה למעשה של המנהיגים הרוחניים המכונים "הקייסים", נושא הגיור לחומרא וחוסר היכולת להתחתן על פי המסורת של בני הקהילה, התנהלו תוך ניסיון שלא להתריס יתר על המידה כנגד הממסד. התקופה השנייה, ראשיתה בשנת 1996, עת התפוצצה פרשה המכונה "זריקת הדם". התברר שתרומות הדם של בני העדה נזרקות לפח מחשש לאיידס. הפרשה הביאה את ילדי דור ההורים להתפכחות מסוימת שבאה לידי ביטוי בהחרפת סגנון המאבק ובהטמעת דפוסי פעולה שונים בתכלית מאלה של הדור הקודם. לפיכך,

"זריקת הדם" היוותה לא רק קו פרשת מים חיצוני – בין בני הקהילה ליתר החברה הישראלית, אלא גם פנימי – בין דור ההורים והסבים לילדים.²¹ פרק זה יבקש לפרט על אודות שתי התקופות המתוארות ויחשוף את האפליה הממסדית שנתנה את אותותיה, כאמור, כבר בשנות השישים, ולמעשה, כפי שניתן ללמוד משורה של דו"חות ממשלתיים בנושא – נמשכת במרחבים מסוימים עד עצם היום הזה.²²

1. "לתת לממשלה שהות לפעולה שקטה": מאבק בסימן ממלכתיות

בשנים הראשונות לעלייתם ארצה ב"מבצע משה", נתפסו יוצאי אתיופיה כעדה שקטה, ביישנית ומופנמת,²³ המורכבת מאנשים בעלי טמפרמנט נוח ורגוע.²⁴ למעשה, לא רק הציבור הישראלי "הלכן" תפס באופן הזה את בני הקהילה. הרב שרון שלום, בן הקהילה שעלה לארץ בראשית שנות השמונים, כתב בספרו כי תכונות האופי הללו אינן אלא תוצר של תרבות שהנחילו מנהיגי הדת של הקהילה, הקייסים, עוד באתיופיה:

הקייסים הדריכו את האנשים לנהוג בכבוד, ובכוח סמכותם עיצבו תרבות מופנמת, לא צעקנית, לא דורשת. אין אומרים "לא"²⁵ ולא מסרבים לסמכות, אין קוראים בשמו הפרטי של אדם גדול, כשמדברים עם אדם גדול אין מביטים בפניו, ואם אדם זקן הוא מנשקים את ברכיו ואז מדברים עמו.²⁶

עם זאת, סירוב המדינה להעלות את יתר אחיהם מאתיופיה והפיכתם לאסקופה נרמסת על ידי הממסד הרבני שלא הכיר ביהדותם ובסמכותם של הקייסים, הביאו למחאות ציבוריות, אך שקטות. חלק זה יסקור בקצירת האומר את המחאות הללו לצד פסקי הדין הבולטים.

למעשה, המאבק המשפטי הבולט הראשון בנושא אפליית בני הקהילה האתיופית על ידי הממסד הרבני הגיע לפתחו של בג"ץ כבר בשנות השישים.²⁷ העותר, בנימין גיתיה, אזרח ישראלי בן הקהילה האתיופית, ביקש להירשם לנישואין במועצה הדתית בירושלים עם אשתו לעתיד, רחל עבוד, יהודייה ואזרחית ישראלית. מנהל מחלקת הרישום הפנה אותו לבית הדין הרבני לצורך קביעת מעמדו ההלכתי. בית הדין החליט כי סמכות זו נתונה לרבנות הראשית, וזו קבעה בסופו של יום כי כדי לאשר את הנישואין יחויב גיתיה לעבור טקס גיור שבמסגרתו יצטרך לטבול.²⁸ גיתיה סירב להיענות לתנאי זה, וקיים טקס נישואין פרטי עם בחירת ליבו ועתר לבג"ץ. בעקבות בקשתו הוציא בית המשפט צו על תנאי שבו נדרשו המשיבות – הרבנות הראשית והמועצה הדתית: "ליתן טעם, מדוע הן עומדות בסירובן לרשום את העותר לנישואין, ומדוע לא תשלמנה את כל הצעדים המוקדמים לעריכת נישואיהם".²⁹ לבסוף, נשיא בית המשפט העליון השופט שמעון אגרנט קבע כי "שלא מן הדין שנתערב בעמדת המשיבות, לפיה קיים ספק מבוסס בדבר יהדותם של הפלשים,³⁰ במובן ההלכה הדתית של דיני ישראל [...]"³¹.

תוצאת פסק הדין הייתה לא רצויה לעותר הספציפי ואף לא לקהילת יהודי אתיופיה באותה העת, שהספק בדבר יהדותם קיבל גושפנקא שיפוטית.³² ובמילים אחרות, לאחר פסק הדין, הפקפוק ביהדותם לא היה רק נחלתו של הממסד הדתי בלבד – אלא גם

של הזרוע החילונית-ליברלית.³³ בסופו של יום, לאחר שנים אחדות, כאמור, פסק הרב עובדיה יוסף בדבר הצורך להחיש את עליית יהודי אתיופיה, אך גם לאחר פסק ההלכה, המשיכה המדינה לעמוד בסירובה לעשות כן.

סירוב המדינה להעלות את בני משפחות העולים שנותרו באתיופיה חרף העובדה שהיו נתונים "למצוקת רעב ולהתקפות שוד, אונס ורצח", לפי ועד הפעולה בנושא, היווה עילה מרכזית נוספת למאבק הקהילה. וכך, ביום השואה והגבורה יצא הוועד לאספת מחאה בתל אביב בקריאה לממשלת ישראל להציל את קהילת היהודים המתגוררים באתיופיה.³⁴ הפגנה נוספת נערכה בשנת 1979, מול משרד ראש הממשלה בירושלים, שבה צעקו המפגינים: "בגין – שמע קולנו, חוס ורחם עלינו והצל את אחינו". שר הקליטה דוד לוי נזף במפגינים בצאתו משיבת הממשלה באומרו להם: "אפילו היום דנו בעניינכם וראוי שתתנו אמון מלא בממשלת ישראל, בעניין זה שאנחנו עוסקים בו רבות".³⁵ גם מנכ"ל משרד ראש הממשלה אליהו בן אלישר פנה אל המפגינים בדברי כיבושין, במטרה שיחדלו את המחאה. בכתבה שהתפרסמה בעיתון דבר צוטטו דבריו של בן אלישר שציין כי "ראוי שפעולות הממשלה יוסיפו להתנהל בשקט וללא המהומה הרבה שאותה מעוררים עתה הפלאשים תושבי ישראל".³⁶ כתבה בעיתון מעריב, שבה מופיע גם צילום ממעמד זה, הוכיחה שהלחץ שהופעל על המפגינים נשא פרי: המפגינים החליטו להפסיק את ההפגנות "ולתת לממשלה שהות לפעולה שקטה".³⁷

מחאת יוצאי אתיופיה בירושלים, 1979. מתוך עיתון מעריב. צלם: דן לנדאו

משהתברר שהממשלה לא עושה די עבור יהודי אתיופיה הנתונים במצוקה קשה ובסכנת חיים של ממש, ולאחר שקבוצה של בני העדה איימו להצית עצמם ברחבת הכנסת אם

לא תנקוט הממשלה צעדים בנדרון,³⁸ חזרה המחאה תוך חודשים ספורים לחוצות העיר, הפעם התייצבו המוחים אל מול משרדי הסוכנות היהודית בירושלים.³⁹ כמו כן, המחאה אף הגיעה בהזדמנות נוספת לתל אביב ולירושלים במטרה "לעורר את דעת הקהל בארץ ובעולם לסכנת ההשמדה המאיימת על הקהילה המונה כ-30,000 נפש".⁴⁰ בכתבה שפורסמה בעיתון מעריב על אודות המחאה (שבה מופיעה התמונה להלן) נכתב כי: "עד כה נעשו ניסיונות להעלות יהודים מאתיופיה בדרכים שקטות ועקלקלות אך לאור הכישלון של דרך זו הוחלט להפר את קשר השתיקה בנושא זה ולפתוח במאבק ציבורי גלוי [...]".⁴¹

מחאת יוצאי אתיופיה. מתוך הכתבה במעריב, צלם: לא ידוע

המחאה הציבורית להצלת יהודי אתיופיה המשיכה להיות גלויה, אך נותרה שקטה למדי גם בראשית שנות השמונים, למשל עם קיומה של צעדה בשנת 1981 מקיבוץ צובה אל משכן הכנסת.⁴² מה שהביא לציון דרך במעמדם של יוצאי אתיופיה היה עתירה לכג"ץ על רקע סירוב משרד הפנים לרשום את העולים שהצליחו לעשות דרכם מאתיופיה לישראל כיהודים בכפוף לכך שיעברו גיור לחומרא.⁴³ בעקבות העתירה הוצא צו על תנאי שחייב את משרד הפנים לשנות את דפוס פעולתו ולרשום את עולי אתיופיה כיהודים ללא תנאים בהתאם לחוק השבות.⁴⁴ התפילות שקיימו העולים מאתיופיה בכותל המערבי באוגוסט 1984 למען אחיהם,⁴⁵ נענו באופן חלקי כמה חודשים לאחר מכן – עם תחילת "מבצע משה". העלייה המשמעותית בעקבות המבצע העתיקה גם את אופי המחאות ומטרותיהן: מדישה המופנית לממשלת ישראל להעלות את יהודי אתיופיה ארצה, לתביעת שוויון וכבוד מהרבנות, שהתעקשה לדרוש מהעולים גיור לחומרא.⁴⁶

הליך הגיור שדרשה הרבנות מהעולים המבקשים להינשא נוכח הפקפוק ביהדותם כלל כמה מרכיבים: טבילה, הצהרה על קבלת עול תורה ומצוות וטקס ברית מילה

"מצומצם" שכלל הקזת דם מאיבר מינם של הנימולים.⁴⁷ על רקע זה, כפי שכתבה הגר סלמון, "החלה תנועת התנגדות פנימית לגיור, שלוותה בשרשרת הפגנות שהביאו בהדרגה לידי הסרת דרישות הרבנות דה־פקטו מבלי שהרבנות שינתה את דרישתה באופן רשמי".⁴⁸ גם לאחר פרסום פסק ההלכה של הרבנים הראשיים שקבע כי אין מקום לחייב נימולים לטקס "חידוש הברית" וניתן "להסתפק בטבילה", התרחשה מחאה ציבורית גדולה שכללה הפגנה מול בניין הרבנות הראשית, בהשתתפות חברי כנסת.⁴⁹ בתגובה למחאות הציבוריות הבהירה הרבנות הראשית שאין ככוונתה לשנות את הנחייתה בנוגע לחובת הטבילה כתנאי לרישום לנישואין וטענה כי "אין עוד ספק, שכל האימים לחדש את המאבק ברבנות מקורם באנשי שמאל קיצוניים ובמסיתים המנצלים את תמימות העולים".⁵⁰ טענה זו כמובן הייתה משוללת כל בסיס. הסיבה להפגנות הייתה רמיסת כבודם של העולים החדשים שהגיעה לשיאה בדרישת המדינה מהקייסים לעבור את תהליכי הגיור המשפיליים.⁵¹ אחת הפגיעות האנושות הייתה הפקעת סמכותם בתחום הנישואין והגיורו.⁵² בעניין זה הוגשה עתירה לבג"ץ על ידי הקייס מנשה איילין אדגואיצ'ו, עתירה אשר רק החמירה את המצב.⁵³ זה המקום לציין כי על רקע העתירה החליטו מנהיגי העדה לפתוח בשביתת רעב אך חזרו בהם "מחשש שהחרפת השביתה תתפרש כניסיון ללחוץ על בית הדין [...]",⁵⁴ ולאחר לחץ שהפעיל עליהם ראש הממשלה שמעון פרס, שהגיע לבקר את המוחים בירושלים ולבקש מהם להפסיק את השביתה. כעבור ימים אחדים בקשותיו של פרס נשאו פרי.⁵⁵

מחאת יוצאי אתיופיה בירושלים, 1985. מתוך עיתון מעריב. תצלום: "סקופ 80".

בג"ץ אישר הסדר אשר "לפיו הסכימו שני הרבנים הראשיים בישראל ורובה הראשי של העיר נתניה, כי הרב הראשי בנתניה ישמש כרושם נישואין עבור יהודי אתיופיה".⁵⁶ כך,

בג"ץ התייחס לסוגיה עקרונית זו כטכנית בלבד. במקום להכיר במעמדם של הקייסים כרשמי נישואין קבע בג"ץ הסדר שלפיו הקייסים משמשים פקידים זוטרים של רב העיר של נתניה. בהתאם להסדר, על הקייסים הוטלה המשימה להכין לרב, על פי דרישותיו, רשימת שמות של כל ראשי משפחה וצאצאיהם של בני הקהילה ואת קשרי המשפחה,⁵⁷ אך הקביעה האם זוגות אלה זכאים לערוך טקס נישואין, ניתנה למנהיג רוחני שאינו שייך לבני הקהילה.⁵⁸ הייתה בכך פגיעה בסמכותם של המנהיגים הרוחניים של יהודי אתיופיה שהנהיגו את הקהילה במשך אלפי שנים. מכל מקום, תוך זמן קצר התברר שאפילו הסדר לקוי זה לא כובד על ידי משרדי הממשלה, אשר לא הקצו את המשאבים הנדרשים לקיומו.⁵⁹

זה המקום לציין כי במסגרת העתירה, הסעד המבוקש לא הסתכם בביטול הדרישה של הרבנות הראשית אלא כלל גם בקשה שלפיה המדינה תקים מרכז מורשת ובכך תחזק את מורשת העולים לא רק בתוך הקהילה אלא גם תחזק את הקשר בינה לבין שאר בני הארץ.⁶⁰ בית המשפט נענה לעתירה וניתן צו מוחלט המורה על הקמת המרכז בהקדם. בשנת 2012 נחקק חוק בנושא אך המרכז טרם הוקם.⁶¹ על הרקע הזה הוגש בשנת 2019 בג"ץ נוסף.⁶² פסק דין שניתן בפברואר 2020, דחה את העתירה אך מתח ביקורת על התנהלות הנוגעים בדבר באומרו כי: "חלפו מאז למעלה משלושים שנה, חלפו כשמונה שנים מאז נחקק חוק מיוחד הנוגע להקמת המרכז – והמרכז עדיין 'על הנייר'".⁶³

ובאשר לקייסים, הטקסים המשפיליים שנאלצו לעבור לא הקנו להם מעמד של כוהני דת בישראל.⁶⁴ הרבנות שללה את סמכותם הדתית⁶⁵ על רקע הפקפוק ביהדותם, שפתם הזרה ומנהגייהם העתיקים.⁶⁶ בשנת 1990 הוקם איחוד הארגונים של עולי אתיופיה שהוביל את המאבק בעניין זה.⁶⁷ באוגוסט 1992 החלה השביתה של הקייסים בירושלים, בתביעה להכיר בהם כמנהיגי דת בקהילותיהם.⁶⁸ פרוטוקול מדיון ועדת העלייה והקליטה מספטמבר של אותה השנה, 17 ימים מפרוץ המחאה מול משרד ראש הממשלה, חושף את עמדתם של בני הקהילה ביחס לעניין. נוסף על כך, הדיון חושף טענות נוספות של המפגינים. יו"ר תנועת יהודי אתיופיה בישראל דאז פרס שורה של תחומים שבהם הפלתה מדינת ישראל את העולים, אך התעכב על מה שלדבריו הוא הנקודה הרגישה והכואבת ביותר – היחס לקייסים – "כשמורדים את הכבוד של הקייסים, זו פגיעה גדולה בכוהנים שלנו והכוהנים שלנו הם חלק אינטגרלי מהעדה".⁶⁹ הוא הוסיף וחושף בפני הוועדה טענות בדבר אלימות משטרתית כלפי המוחים: "חשבנו שזאת מדינה דמוקרטית ואפשר להפגין, ובאותו יום השוטרים דרסו אותנו בסוסים וסילקו את הצלמים לפני הפעולה. יש אנשים ששברו ידיים ויש אנשים שאושפזו [...] זה מעשה נפשע ואכזרי, כמו מעשי הגרמנים".⁷⁰

לצד האלימות לדיכוי המחאה, היו שניסו גם לשכנע את המוחים לסגת. בתגובה לניסיונות אלה הבהיר הפעיל החברתי, ולימים חבר הכנסת הראשון מבני הקהילה, אריסו מסאלה, כי גם אם הניסיונות לפיזור המחאה יישאו פרי, כל אימת שהבעיה לא תטופל – מבחינת המפגינים עדיין לא נאמרה המילה האחרונה. בסופו של יום השביתה אכן פוזרה באמצעות פשרה שהושגה בין הצדדים,⁷¹ אולם למפגינים ניתנו בטוחות

והבהרות קונקרטיות ביחס לדרישותיהם המלאות. יום לאחר הדיון בכנסת, בתאריך 16 בספטמבר 1992, הוקמה ועדה שגיבשה את המלצותיה בנדון. בדיון שנערך באוקטובר 1992 קבע שר הקליטה יאיר צבן כי "יוגדר מעמדם של הקייסים כמעין רועים רוחניים של הקהילה האתיופית", והבהיר כי שכרם, מעמדם הסוציאלי והפונקציות שימלאו טרם נקבעו.⁷² החלטת הממשלה שהתקבלה בדצמבר 1992 קבעה שהקייסים יקבלו שכר מהמועצות הדתיות, השווה לשכרו של רב שכונה, יתנו שירותים לעדתם, אך לא יוכרו כרבנים מן המניין.⁷³ שנה לאחר מכן ציין יו"ר ועדת העלייה והקליטה שהחלטות לא יושמו.⁷⁴ למרות זאת, בית המשפט לא היה הכתובת לשינוי המיוחל.

מאבק משפטי שדווקא זכה להצלחה ראויה לציון באותה תקופה נגע למדיניות שהפעיל משרד הפנים ביחס לעולים מקרב בני הפלאשמורה: מדינת ישראל סירבה להעניק תעודת עולה לבני הפלאשמורה שעברו את תהליך הגיור בישראל בטענה שהזכאות לתעודה ולמה שנגזר ממנה שמורה רק למי שעלה לישראל כיהודי, ולא למי שנכנס לגבולות הארץ מכוח חוק הכניסה לישראל והתגייר בהמשך.⁷⁵ כנגד מדיניות זו עתר איצ'ובדינק וובגן לבג"ץ. בית המשפט קבע שיש לקבל את העתירה בשל העובדה שעליית הפלאשמורה היא חלק ממדיניות שנוקטת המדינה להעלאת יהודי אתיופיה ועל כן יש להעניק תעודת עולה גם למי שבשעת עלייתו טרם עבר את הליך הגיור הנדרש.⁷⁶ בכך, טוען מיכאל קורנאלדי, "השאלה העקרונית של שוויון מלא כלפי עולים אלה באה על פתרונה".⁷⁷

2. מילון חדש למאבק

טענה רווחת היא שהתנהגותם המופנמת של יוצאי אתיופיה "משמשת את העולים ככלי להימנעות מעימות ישיר עם בעלי הכוח".⁷⁸ פרשת "זריקת הדם" בשנת 1996 נתפסת כרגע מכונן וטרנספורמטיבי, שהביא להתנהגות אחרת, לעימות מול בעלי הכוח.⁷⁹ בתגובה לפרסום הפרשה, התארגנה מחאה חסרת תקדים בהיקפה שהשתתפו בה כעשרת אלפים יוצאי אתיופיה – ביניהם יוצאי צבא,⁸⁰ ואפילו שוטרים מבני הקהילה שנטשו את משמרתם.⁸¹ המוחים התייצבו בפתח משרד ראש הממשלה, ואוחזים כרזות שעליהן נכתב: "אפילו אם העור שלנו שחור, הדם שלנו אדום כמו שלכם ואנחנו יהודים כמוכם".⁸² המחאה סימנה רגע של שינוי. אורי בן אליעזר תיאר את המחאה כ"התפרצות המפתיעה של זעם ותסכול אצל האתיופים השקטים והמופנמים בדרך כלל".⁸³ דון סימן (Seeman) טען כי ההתפרצות הזו הפתיעה גם את המשטרה שטענה כי לא הייתה ערוכה אליה משום שהכירה את יוצאי אתיופיה כשקטים ומופנמים.⁸⁴ כך תיאר סמי שלום שטרית את הסיבה המרכזית להתפרצות: "הפגיעה הבוטה [...] בכבודם האנושי פרצה למעשה את כל הסכרים של הסבלנות והאיפוק שגילו מנהיגי העדה שנים רבות כלפי תהליך קליטתם הגזעני והמשפיל בישראל".⁸⁵ קרין תמר שפרמן כתבה כי המחאה הייתה סוערת ביותר ביחס לעובדה שיוצאי אתיופיה נחשבו עד אותה העת "למתונים".⁸⁶

ברוך קימרלינג הסביר כי ההפגנה התקיימה לא רק כתגובה למקרה הקונקרטי, אלא גם על הסוגיה העקרונית: "התפרצותם של האתיופים נבעה מן התחושה שהם קורבנות לאפליה מתמשכת ומרגשות קשים שהצטברו בקרבם מחמת אי יכולתם להתערות בחברה הישראלית התערות של ממש".⁸⁷ ההפגנה הפכה את תדמיתם של יוצאי אתיופיה מקבוצה שכניה ובנותיה נתפסו כשתקנים ומופנמים למי שלא מוכנים לשתוק עוד. במילותיו של איתן בר יוסף, בני הקהילה "המירו את הכניעות השקטה שאפיינה אותם עד אז במאבק ציבורי זועם".⁸⁸ פרשנות זו לא ניתנה רק מפרספקטיבה של שנים אלא גם בזמן אמת. כך למשל, בדיון שנערך בכנסת בעניין מסקנות ועדת הביורור שהוקמה בעקבות הפרשה בראשותו של יצחק נבון,⁸⁹ אמר חבר הכנסת יצחק וקנין כי יוצאי אתיופיה הם "העדה שעד לפני המקרה האחרון של ההפגנה מול משרד ראש הממשלה נחשבה כעדה שקטה, טובה, שלא שמעו את קולה".⁹⁰

בין חברי ועדת הביורור שהוקמה היה גם אדיסו מסאלה, ממנהיגי המחאה, וכך, באמצעות קואופטציה,⁹¹ למעשה "השתיקה" הוועדה לא רק את המאבק הציבורי, אלא גם את המאבק המשפטי. מתברר כי גם בפרשת "זריקת הדם" הוגש בג"ץ בבקשה שבית המשפט יורה לגורמים הרלוונטיים לקבל את תרומות הדם של בני הקהילה האתיופית. אלא שהעתירה, כך לפי פסיקה אחרת של בג"ץ (שבה נפסלה חברותו של מסאלה בוועדה), נמחקה סמוך למינוי הוועדה.⁹² ומשכך, אין פלא כי גם עשור לאחר מכן התברר כי הפרקטיקה המפלה בעניין הדם נמשכת.⁹³ אומנם בעוד בשלב הראשון סירבו לקבל תרומות דם מבני הקהילה ולאחר מכן התברר כי התרומות מושלכות לפח, בשנת 2006 התברר שבתרומות הדם של בני הקהילה לא השתמשו לצורך עירוני.⁹⁴

בעוד "מחאת הדם" תפסה את מרב תשומת הלב הציבורית ביחס למאבק של בני הקהילה, שנה לאחר מכן התנהל המאבק גם בין כותלי בית המשפט העליון. אדיסו מסאלה, שכינה כחבר כנסת בן העדה מטעם מפלגת העבודה, הגיש עתירה כנגד בחירתו של העיתונאי שמואל שניצר לחתן פרס ישראל, משום ששניצר פרסם בעבר דברי נאצה כנגד בני הקהילה האתיופית. בית המשפט הורה לוועדה לקיים דיון חוזר בעניין בחירתו של העיתונאי.⁹⁵ הפרס, בסופו של יום, לא הוענק לשניצר. בהחלטה זו הועבר מסר חשוב לחברה הישראלית, ואף נקבעה הלכה עקרונית שלפיה אדם בעל השקפה גזענית עלול להיפסל בבואו לאייש תפקיד ציבורי או לזכות בפרס על פועלו.⁹⁶ מקרה זה מדגים כיצד סערה ציבורית, המגובה בפנייה לבג"ץ, הייתה אפקטיבית וחשובה עבור בני הקהילה. בראשית שנות האלפיים נמשך מאבק הקייסים בשילוב בין מחאה ציבורית לפעילות משפטית של האגודה לזכויות האזרח (להלן: האגודה). בשנת 2005 פנתה עו"ד שרון אברהם וייס מטעם האגודה (וליימים מנכ"לית האגודה), במכתב לראש הממשלה דאז אריאל שרון בטענה שתנאי העסקת הקייסים ביחס לעמיתיהם עולים כדי אפליה.⁹⁷ בכתבה שפורסמה בעיתון הארץ בעקבות הפנייה, טען דובר האגודה באותה עת יואב לף כי "אם הבקשה לשוויון לא תתקבל – תוגש עתירה נגד המדינה, בטענה לאפליה תקציבית".⁹⁸ בעקבות הפנייה התנהל דיון בכנסת, אך טענות בדבר האפליה בשכר

הפציעו גם בשנה שלאחר מכן, והן קיבלו משנה תוקף במסגרת מסמך שפרסם מרכז המחקר והמידע של הכנסת לקראת דיון נוסף, עקב תלונה אחרת שהוגשה.⁹⁹ וכך, גם בשנת 2006 מצאו עצמם הקייסים פעם נוספת בהפגנה מול בית ראש הממשלה, בדרישה להשוות את שכרם לזה של עמיתיהם, הפגנה שנקטעה בעקבות תחילתה של מלחמת לבנון השנייה,¹⁰⁰ אך לא סימנה את תום הפרשה. פרשת דם נוספת היוותה קטליזטור למחאה כוללת גם לעניין שכר הקייסים, והובילה להפגנה גדולה בנובמבר 2006.¹⁰¹ בסופו של יום האגודה לא הגישה עתירה לבג"ץ אלא העבירה את הטיפול במקרה לידי עורך דין פרטי והמשיכה לעקוב אחר ההתפתחויות. המחאה על מעמדם ועל שכרם של הקייסים נמשכה עוד עשרים וחמש שנים, עד פסיקת בית הדין הארצי לעבודה מיום 1 במאי 2020 שחתמה קרוב לשלושים שנות מאבק וקבעה כי על המדינה ועל המועצות הדתיות מוטלת החובה לפצות קייסים ורבנים בני הקהילה בגין האפליה הממושכת.¹⁰² בשנת 1999 הוקמה עמותת "טבקה – משפט וצדק לעולי אתיופיה" שנוסדה במטרה להיאבק באמצעות הכלי המשפטי עבור יוצאי אתיופיה. במהלך שנות האלפיים הייתה טבקה מעורבת בשני הליכים משפטיים בולטים בבג"ץ. ערב פתיחת שנת הלימודים תשס"ט הוגשה העתירה המרכזית של עמותת טבקה באשר לזכות לחינוך. הרקע לעתירה היה החלטה שקיבלה ממשלת הליכוד בלחץ המפד"ל,¹⁰³ ולפיה יוצאי אתיופיה שהגיעו בשנות השבעים נשלחו לקליטה במערכת החינוך הממלכתית דתית.¹⁰⁴ החלטה זו הביאה לניתוק של צעירים רבים מהקהילה מאחר שבמקרים שבהם לא היה בית ספר דתי סמוך למקום המגורים נאלצו התלמידים ליומם או להעתיק את מקום מגוריהם לפנימייה.¹⁰⁵ יתר על כן, ההחלטה לשלוח אותם דווקא לשם אפשרה למערכת החינוך הדתית להפלות את התלמידים בני הקהילה, בהתבסס על ההוראות המינהליות הקובעות כי לחינוך הממלכתי דתי ירשמו רק תלמידים יהודים.¹⁰⁶ על הרקע הזה, ומסיבות נוספות השמורות עימם, בתי ספר – בפתח תקווה,¹⁰⁷ אך לא רק – סירבו לקבל תלמידים יוצאי אתיופיה.¹⁰⁸ וכך, בתחילת שנת הלימודים מצאו עצמם תלמידים יוצאי אתיופיה ללא מסגרת לימודים שתקבל אותם לשורותיה. עמותת טבקה עתרה בשם הורי התלמידים.¹⁰⁹ פסק הדין בעניין טבקה לא הצליח להעניק את הסעד המבוקש לעותרים ולהורות על שיבוץ המידי של התלמידים במסגרות החינוך כפי שנתבקש בעתירה, אך קבע במסמרות את הזכות לשוויון בחינוך והוציא תחת ידיו פסק דין חשוב ומכונן – יש שיאמרו אחד מציוני הדרך החשובים בכל הנוגע לזכות לחינוך בכלל ולעולי אתיופיה בפרט.¹¹⁰ יפעת ביטון, למשל, כינתה את פסק הדין "מניפסט חוקתי של הכרה בזכות לשוויון של אנשים ממוצא אתיופי בישראל".¹¹¹ זאת בשל הקביעה העקרונית וההוראה של בית המשפט לרשויות להימנע מהישנות מקרים דומים של אפליית התלמידים בשל השתייכותם הקבוצתית,¹¹² מתוך הכרה בזכות לחינוך כזכות חוקתית הנגזרת מכבוד האדם.¹¹³

עתירה נוספת משנת 2010, שנגעה לעניין המאבק בגזענות בצה"ל עסקה בטוראי אברהם ימר.¹¹⁴ ימר, חייל ממוצא אתיופי, שירת בטייסת התחזוקה בבסיס חיל אוויר. קצין בכיר בדרגת רב-סרן פנה אל מפקדו של ימר, וצעק לעברו, בנוכחות חיילים נוספים:

"שתדע לך שהחייל הכושי הזה שלך מעצבן אותי".¹¹⁵ ימר התלונן על כך בפני מפקד הבסיס, מפקד הטייסת ונציב קבילות החיילים. בתגובה, ננקטו צעדים פיקודיים כנגד הקצין שכללו התנצלות אישית ופומבית בפני פורום נרחב של חיילים כמו גם "הערה פיקודית".¹¹⁶ ימר, שציפה לטיפול מחמיר יותר, עתר לבג"ץ בבקשה להדיח את הקצין, לפחות מתפקידים פיקודיים וממרות עליו ועל חיילים ממוצא אתיופי, כמו גם לפתוח בהליכים פליליים או למצער, הליכים פיקודיים חריפים מאלה שננקטו. אף על פי שבג"ץ הביע שאט נפש מהאמירות שהטיח הקצין בפקודו, החליטו שופטי העליון כי העתירה "מיצתה את עצמה",¹¹⁷ וכי המקרה "אינו מחייב עוד את התערבותנו לעניין התגובה על האירוע החמור",¹¹⁸ נוכח "מכלול הצעדים שננקטו" על ידי הצבא עובר לאירוע ונכונותם לתקן את ההערה הפיקודית שנרשמה בתיקו האישי של הקצין, לשביעות רצונם.¹¹⁹ בהמשך עתרה גם עמותת טבקה כנגד מדיניות הצבא "למניעת הישנות של גילויי אפליה וגזענות כלפי חיילים יוצאי אתיופיה".¹²⁰ בית המשפט דחה את העתירה על הסף בטענה שאל לו לבית המשפט להיכנס לנעלי הצבא ולהתוות עבורו מדיניות למאבק בגילויי הגזענות בקרב.

תחילת העשור השני של שנות האלפיים עמד שוב בסימן המחאה הציבורית בחוצות העיר.¹²¹ אומנם, המחאה החברתית הגדולה של 2011 לא הצליחה¹²² – ואולי לא ניסתה – לגייס לשורתיה מפגינים מקרב בני העדה,¹²³ אולם אשר שכטר טוען כי "המחאה גם העירה, לראשונה זה שנים רבות את העדה האתיופית".¹²⁴ ההפגנה הבולטת ביותר באה לידי ביטוי בצעדה של הסטודנט הצעיר מולט ארדו – מקריית מלאכי ועד ירושלים במחאה על הגזענות כלפי בני הקהילה, צעדה שהובילה להפגנה בהשתתפות אלפי מפגינים שמרבייתם בני העדה מול הכנסת בדרישה למגר את הגזענות.¹²⁵

באותה השנה, שנת 2012, נרשם "מפגש" מרתק בין המחאה של בני העדה לבית המשפט: עיריית ירושלים ביקשה לפנות את מאהל המחאה של בני העדה שהוקם מול מעון ראש הממשלה. העותרים, פעילים חברתיים, הבינו את הצורך לתחום את המחאה בזמן אך בה בעת ביקשו לקנות להם שביתה לתקופה ממושכת של יותר מחודש. העתירה המינהלית שהגישו, בסיוע עמותת טבקה, לא עלתה יפה: בית המשפט המחוזי בירושלים קיבל את עמדת העירייה.¹²⁶ הערעור לבית המשפט העליון הסתיים בפשרה: בית המשפט התיר למפגינים להמשיך ולמחות כמה שבועות נוספים.¹²⁷ בתגובה לפסק הדין אמרה עורכת הדין מטעם העמותה כי זהו ניצחון מוגבל מאוד: "מבחינה משפטית זה אמנם ניצחון אבל הצדק צריך להיראות ולא רק להיעשות. בית המשפט יכול היה לעשות יותר כדי לאפשר זמן ארוך יותר למחאה".¹²⁸

בשנים שלאחר ההפגנות, בתחילת העשור השני של שנות האלפיים, הנושא הבולט ביותר שהיווה זרז לשורה של הפגנות סוערות היה האלימות המשטרתית כלפי צעירים בני הקהילה. בשנת 2014 יוסף סלמסה, צעיר בן הקהילה, מצא עצמו קורבן לאלימות משטרתית עת שישב בגינה ציבורית. חודשים ספורים לאחר אותו מפגש אלים עם המשטרה מת סלמסה בנסיבות עלומות.¹²⁹ שנה לאחר מכן, בשנת 2015, הוכה דמאס

פיקאדה, חייל בן הקהילה האתיופית, בידי שני שוטרים. התקרית שהתרחשה בחולון תועדה במקרה במצלמת אבטחה שהייתה במקום, הופצה בתקשורת ועוררה זעם רב בקרב בני קהילה.¹³⁰ בעקבות המקרה של פיקאדה ועל רקע פרסום ההחלטה שלא להעמיד את השוטרים שפגעו בו לדין פלילי, יצאו אלפים מבני וכוונת הקהילה להפגנה בחוצות ירושלים ותל אביב בדרישה להפסיק את הגזענות והאפליה כנגדם.¹³¹ באותן הפגנות השתמשו השוטרים ברימוני הלם, גז ובאמצעים נוספים כנגד בני הקהילה והפכו את ההפגנה, לדברי רבים שנכחו באירוע, למעין זירת קרב בלב המדינה. בשנת 2019 אירעו שני מקרי מוות של צעירים בני הקהילה בעקבות ירי שוטרים: הראשון היה יהודה ביאדגה, צעיר לוקה בנפשו שנורה על ידי שוטר בנסיבות שטרם התבררו; השני היה סלומון טקה, שנורה על ידי שוטר שלא בתפקיד ולא במדים. נגד השוטר הוגש כתב אישום בגין גרימת מוות ברשלנות.¹³² גם האירועים הללו הוציאו עשרות אלפי מפגינים לרחובות במטרה למחות על האלימות המשטרית.¹³³

אומנם קשה לעמוד על האפקטיביות של ההפגנות שנערכו בשנים האחרונות ובה בעת להעריך במדויק את מידת השפעתן ככלי לשינוי חברתי עבור יוצאי אתיופיה. עם זאת, ניתן למנות חמש הצלחות מרכזיות שהגיעו בעקבותיהן: בעקבות ההפגנות של שנת 2015 התקבלה החלטת ממשלה להקמת צוות לטיפול בגזענות בראשות מנכ"לית משרד המשפטים אמי פלמור – פלמור הגישה דו"ח מפורט ומסקנותיו אומצו בכמה החלטות ממשלה.¹³⁴ מכוח הדו"ח הוקמה גם היחידה הממשלתית לתיאום המאבק בגזענות, הפועלת בין היתר כנגד גילויים של אלימות משטרית;¹³⁵ בעקבות ממצאי הדו"ח פרסם המשנה לפרקליט המדינה הנחיה שלפיה על הפרקליטים לדווח על התנהלות פסולה של גורמי אכיפה.¹³⁶ בעקבות ההפגנות בחורף 2019 שונה נוהל הצגת תעודת זהות וחובת הזדהות בפני שוטר שקבע, בין היתר, כי "הפעלת הסמכות תיעשה באופן שוויוני וענייני ותוך דגש על היעדר אפליה בשל הברלי דת, גזע, מוצא אתני, לאום, מין או נטייה מינית". העלאת הנושא לסדר היום הציבורי וחיידוד הנוהל החדש בקרב השוטרים היווה כשלעצמו הישג למפגינים.¹³⁷ ונוסף על כך, בעקבות הפגנות הקיץ באותה שנה הוקמה היחידה למניעת שיטור יתר וגזענות בקרב שוטרים.¹³⁸

מנגד, העתירות לבג"ץ לא הביאו לפסיקות פורצות דרך שהשפיעו על יחסי המשטרה עם קהילת יוצאי אתיופיה. כך למשל בעתירות שעסקו בדרישה להעמיד לדין את שני השוטרים שפגעו בדמאס פיקדה. אומנם, היועץ המשפטי לממשלה החליט, בעקבות העתירה, שלא לסגור את התיק כפי שנעשה בהתחלה ולהציע לשוטר המכה הסדר מותנה, אך כתב אישום – לא הוגש.¹³⁹ גם עתירה שהוגשה כנגד ההסדר המותנה נדחתה, למרות הביקורת שמתחו השופטים על התנהלות התביעה.¹⁴⁰ יודגש כי עמדות דומות של בג"ץ באו לידי ביטוי גם בפסיקה מאוגוסט 2020 שבה נקבע שבהחלטת הפרקליטות בעניין רב העיר קריית גת שנהג בגזענות כלפי עובדי קייטרינג ממוצא אתיופי, לא נפל פגם המצדיק את התערבותו של בג"ץ, בכך שורה על העמדתו לדין פלילי או אפילו מינהלי.¹⁴¹ במקרה של משפחתו של סלומון טקה, עתירתה להעמיד לרשותה חומרי חקירה עלתה

בתוהו, לאור הנימוק שטרם הסתיימה החקירה בנדון.¹⁴² זאת לאחר שהמשיבה, מח"ש, מצאה לנכון להעביר חומרי חקירה לתקשורת.¹⁴³

בשנת 2019 הגישה אגודת יהודי אתיופיה, בצירוף ארגוני זכויות אדם נוספים, עתירה הנוגעת לפרשנות המשטרה לסעיף 2 לחוק תעודת זהות, אשר מכוחו מתבצעים עיכובים ולבסוף גם מעצרים רבים לשווא.¹⁴⁴ כאמור, לטענתם, שינוי הנוהל בעקבות הלחץ הציבורי לא היה אלא מראית עין של שינוי. פסק הדין שפורסם בינואר 2021 מהווה ציון דרך בתפקידו של בג"ץ בהגנה על יוצאי אתיופיה למול המשטרה ובמאבק בפרקטיקות גזעניות. אמנם, בית המשפט העליון קבע שהדרישה של שוטר לקבל תעודת זהות מעובר אורח איננה מותנית בקיומו של חשד לביצוע עבירה, אך באותה נשימה גדר סייגים ברורים לכך, ובמקביל, אסר על ביצוע "פעולות שיטור נוספות" כגון בדיקת שמו במאגרים המשטרתיים ללא חשד לביצוע עבירה. זאת לאור הפגיעה הצפויה בזכויות האדם.

3. סיכום ביניים

מתוך סקירת המאבק של בני הקהילה האתיופית בישראל אנו למדים כי ניתן לחלק את המאבקים לשתי תקופות: האחת התמקדה בסוגיות דת ומדינה, והשנייה עסקה בסוגיות אזרחיות של אפליה. הבחנה זו תידון בהרחבה בהמשך המאמר. לאורך עשרות השנים שבהן התקיימו המאבקים, דומה כי למשפט כמכשיר להשגת שינוי חברתי יש משקל חסר אל מול מחאות ציבוריות. במילים אחרות, הישגים חשובים ומשמעותיים צמחו מהמחאות הציבוריות לעומת היבול הדל שהניבו העתירות המעטות לבג"ץ. כך, בעוד המחאות הציבוריות הפעילו לחץ על מקבלי ההחלטות לזרז את העלאת יהודי אתיופיה לישראל; הביאו לביטול פרקטיקות מפלות הכרוכות בגיור לחומרא; קידמו הכרה מסוימת בזכויות הקיימים לקבל שכר (גם אם לא שכר הולם) וסמכות (חלקית מאוד); זירזו הקמת ועדת בירור בפרשת "זריקת הדם"; הובילו לקידום החלטות ממשלה, ולדו"חות כגון זה שהוציאה תחת ידיה ועדת פלמור שהמלצותיה תורגמו להחלטות ממשלה ועוד ועוד. לעומתן, רשימת ההישגים המשפטיים שהושגה בבית המשפט העליון בשבתו כבג"ץ מצומצמת הרבה יותר. חלק מהעתירות הביאו נזק רב מהתועלת – דוגמת בג"ץ גיתיה ובג"ץ אדגואיצ'ו שעסקו בסוגיית הנישואין מנקודת המבט של מי שביקשו להירשם ברבנות (גיתיה) ומי שביקשו לערוך את הטקס (אדגואיצ'ו); חלקן הביאו לתועלת מוגבלת: רישום כיהודים במשרד הפנים בלי דרישה של הליך גיור, קבלת תעודת עולה עבור מי שהתגייר לאחר שהגיע לארץ ופסילת מועמדותו לפרס ישראל של עיתונאי שנהג בגזענות. רק עתירה אחת זכתה להישג משמעותי – דיון עקרוני שעסק בין היתר בהכרה בזכות לחינוך של תלמידים יוצאי אתיופיה ובאיסור אפליה כלפיהם.

אנו מכירים בעובדה כי השגת שינוי במערכת הנורמות של חברה הוא דבר מורכב וסבוך אשר מצריך מאבק המשלב את כל הכלים העומדים לרשותו של הנאבק.¹⁴⁵ המשפט לברו לא יוכל לעשות זאת.¹⁴⁶ עם זאת, לא נותר אלא לתהות מדוע השימוש בכלי המשפטי

לא התפתח די צורכו אצל כל הפעילים החברתיים של בני הקהילה – ארגוני החברה האזרחית והשקנים הפוליטיים, המבקשים לחולל שינוי במעמדם. שאלה זו מתחדדת על רקע העובדה שבמקרים רבים המחאות הציבוריות לא הביאו לפתרון המיוחל, או ירדו מסדר היום הציבורי באותה המהירות שבה עלו (אם בכלל), כפי שניסחו זאת אלון בורשטיין וליאורה נורוויץ שכחנו את דפוסי ההפגנות של יוצאי אתיופיה במהלך השנים.¹⁴⁷ נוסף על כך, לטעמנו, ההצלחות שכן הושגו באמצעות העתירות לבג"ץ, כפי שצוינו לעיל, אף שהיו מעטות – צריכות היו להוות קטליזטור לשימוש מוגבר בכלי המשפטי. בספרו על הפנתרים השחורים מצביע מנחם הופנונג על סיבה אפשרית למיעוט השימוש בכלי המשפטי. לדירו, אף שהממסד לא ימהר לאמץ את עמדת המפגינים:

במקרים רבים מעוניין הממסד להצטייר כ"אכפתי" בנוגע לבעיה, ולכן הוא מכיר בה כשרירה, קיימת ודורשת טיפול (כלומר תנועת המחאה מצליחה לייצר הכרה בבעיה מצד הממסד); עם זאת לאחר שהכיר בבעיה באופן עקרוני, "גובר" הממסד על התנועה בכך שהוא כופה עליה את הגדרתו שלו את הבעיה ולפיכך את הפתרונות ואת המדיניות הנדרשת.¹⁴⁸

כך בענייננו, הממסד הכיר "בבעיה", ולעיתים אף טרח להיפגש עם המוחים ואפילו להוציא תחת ידיו החלטת ממשלה או ועדת חקירה. החלטות אלה השיגו את מטרתן מבחינת הממסד בכך שהצליח להשתיק את המחאות ולהגדיר בעצמו את הפתרון, אך לאור העובדה שבפעמים רבות ההחלטות לא יושמו או יושמו באופן חלקי, דומה כי המחאות הציבוריות השיגו את מטרתן באופן חלקי בלבד. לדעתנו, ביחס לשינוי החברתי שביקשו בני העדה לחולל – ייתכן שהמוחים זיהו את בית המשפט כחלק אינטגרלי מהממסד שזה עתה קיבל לכאורה את טענותיהם ולכן חשבו שאין מקום לעתור אליו. כך, לעיתים, מצג השווא של המדינה כלפי בני העדה, כאילו עניינם נמצא בטיפול מתקדם, הביא להפסקת המחאה הציבורית ולדיכוי הפנייה למחוזות אחרים של שינוי חברתי – כגון עתירה לבג"ץ. הפרק הבא יוקדש, כאמור, להשערות שבגינן נפקד המשפט החוקתי כמעט לחלוטין משדה האפשרויות של אסטרטגיית המאבק.

ב. המשפט ככלי לשינוי חברתי

בשנת 1999 אמר נשיא בית המשפט העליון דאז השופט אהרן ברק כי "בית המשפט הוא כמו שעון מקולקל. צריך שמישהו ידפוק עליו כדי שילך. עניינים של שוויון וזכויות חברתיות, למשל, לא באו מספיק לבית המשפט".¹⁴⁹ חלק זה של המאמר יבקש להתחקות אחר השאלה מדוע השימוש באפיקים משפטיים כדמות פנייה לבג"ץ ו"דפיקה על השעון המקולקל" במטרה להביא לשינוי חברתי לא נעשה באופן תכוף יותר, ומדוע – כאשר כן נעשה – לא נשא פירות משמעותיים. מפאת קוצר היריעה, נבקש לייחד דיון ביקורתי בשתי השערות אפשריות לעניין הכיפות העתירות – רמת אמון נמוכה של בני העדה במערכת המשפט ותפיסת הכלי המשפטי כמוגבל בכל הנוגע ליכולתו להביא לשינוי

מייד, והשערה אחת לעניין איכות העתירות – אפיון התערבותו הכללית של בג"ץ ככלל ביחס לנושאים שהובאו לפתחו מטעם יוצאי אתיופיה. באמצעות דיון זה לא נגיע לתשובה, אלא לתשתית ראשונית למחשבה מעמיקה בנדון.

1. תדירות הדפיקה על השעון המקולקל

(א) אמון במערכת המשפט

נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שפורסמו בשנת 2016 לגבי אמון יוצאי אתיופיה במערכת המשפט לא משאירים מקום רב לרמיון: בעוד ש-58% מהציבור הכללי הביעו אמון במערכת המשפט – שיעור נותני האמון במערכת בקרב בני הקהילה האתיופית עמד על 43% בלבד. פחות מהאוכלוסייה הערבית שבה שיעור נותני האמון במערכת עמד על 50% או מיוצאי בריה"מ לשעבר שעמד על 53%.¹⁵⁰ ייתכן ששיעור נמוך זה נבע מהסערה שלא שככה בעקבות מחאת 2015, ועל רקע המחאות משנת 2019 יש יסוד סביר להניח שמצב דברים זה לא השתנה גם כיום. לראיה, במאמרו מנובמבר 2019 ציין אווקה (קובי) זנה, ראש היחידה הממשלתית לתיאום המאבק בגזענות במשרד המשפטים, כי משיחות רבות שהוא מקיים עם חבריו מקרב בני הקהילה האתיופית הוא "שומע יותר ויותר קולות שאינם מאמינים עוד במערכת המשפט".¹⁵¹ עם זאת, יוצאי אתיופיה אינם מנעיים מלתבוע ולקבל את יומם במערכת המשפט האזרחית.

כך למשל, ההתבטאויות הגזעניות כנגד יוצאי אתיופיה היו כאמור מנת חלקם של בני העדה מיום עלייתם ארצה. בשלב מסוים התברר כי אפשר לתת מענה לתופעה באמצעות מערכת המשפט מאחר שבמקרים רבים ישנה עילה לתביעה מכוח חוק איסור לשון הרע.¹⁵² משכך ניתן בנקל למצוא במאגרי החיפוש המשפטיים פסקי דין רבים שניתנו מכוח חוק זה במשפט האזרחי.¹⁵³ במקרים אלה זכו התובעים בני הקהילה לפיצויים שנפסקו לטובתם בגין ההשפלה שחוו בעקבות ההתבטאות או הפרסום הגזעני. ישנם גם מקרים לא מועטים שבהם יוצאי אתיופיה שהופלו בשוק העבודה פנו למערכת המשפט לתביעה מכוח אפליה העולה כדי הפרת חוק שוויון הזדמנויות בעבודה,¹⁵⁴ או חקיקה אחרת במסגרת תביעות הקשורות לאפליה בעבודה.¹⁵⁵ גם בכל הנוגע לפיצויים בגין אפליה בשירותים ומוצרים הפכה מערכת המשפט האזרחי במרוצת השנים לכתובת מרכזית באופן יחסי. כך למשל, בתביעות העוסקות במניעת כניסה של צעירים יוצאי אתיופיה למועדונים וסירוב להעניק שירות,¹⁵⁶ בניגוד להוראות חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים.¹⁵⁷

השערה אפשרית נוספת לחוסר האמון שמוכיל למיעוט בעתירות לבג"ץ הוא היעדר הייצוג לשופטים בני הקהילה במרחב זה. במאמרו "מינוי שופטים לבית המשפט העליון בחברה רבת־תרבותית" סוקר מנחם מאוטנר שורת ביקורות נוקבות של קבוצות שונות בישראל לגבי היעדר הייצוג ההולם של שלל גוני החברה הישראלית בקרב שופטי בית המשפט העליון.¹⁵⁸ לדידם של המבקרים, מצב דברים זה עשוי להביא לידי חוסר אמון במערכת המשפט והצדק. מאבקן של קבוצות בישראל לאורך השנים לטובת מינוי מועמדים

"משלהן" לבית המשפט העליון העלה בין היתר גם את סוגיית האמון במערכת הכרוכה בהליך המינוי: כך לעניין מינוי שופט ספרדי לבית המשפט העליון,¹⁵⁹ שופט המשתייך לציבור הערבי בישראל,¹⁶⁰ או שופט חרדי.¹⁶¹ דומה כי בענייננו, לאור השימוש המוגבר בערכאות האזרחיות (שגם בהן מעולם לא היה ייצוג לבני העדה עד שנת 2016, שאז מונו לראשונה שתי שופטות ממוצא אתיופי – אדנקו סכחת חיימוביץ ואסתר טפטה גרדי – לבית משפט השלום)¹⁶² קשה יהיה להוכיח כי האמון ותרגומו הלכה למעשה לשימוש בכלי המשפטי קשור בהכרח לסוגיית הייצוג.

(ב) אסטרטגיית מאבק

מאות ההליכים המשפטיים האינדיווידואליים מוכיחים כי קשה לקבל את הטענה שחוסר האמון במערכת המשפט לבדו הביא להישגים הדלים של בני העדה בבג"ץ. עם זאת, לא מן הנמנע שישנה אסטרטגיית מאבק התופסת את ההליכים בבג"ץ כאיטיים מדי. גרדי ברזילי טוען שניתן להסביר מצב דברים זה באמצעות ההבדל בין הצורך להביא להישגים מידיים במסגרת המאבק החברתי לבין טיבו של ההליך המשפטי המתנהל באופן איטי הרבה יותר מצורכי השעה של האקטיביסטים.¹⁶³ מתוך הכרה במאפיין זה של ההליך המשפטי, לא יהיה זה מופרך לטעון שתחושת האפליה מתרגמת לאימוץ אסטרטגיות מאבק ציבורי ברחוב, שהן לכאורה – לפחות בעיני מובילי המאבק והמשתתפים בו – איטיות ומסורבלות פחות מהליכים משפטיים ארוכים ומתסכלים.¹⁶⁴

לפי גישות אלה, ניתן להניח שבני העדה סברו שהמאבקים דרך בית המשפט העליון בשבתו כבג"ץ עשויים לארוך זמן רב, בעוד הדרישות העולות מן השטח הן מיידיות. אלא שמאבק יוצאי אתיופיה לשוויון מוכיח שגם המחאות הציבוריות נמשכו לעיתים פרקי זמן ארוכים מאוד, שייכתן שהיו מתקצרים אילו המאמצים והמשאבים היו מופנים גם לפנייה לבית המשפט העליון. כך למשל, מאבק הקייסים שנמשך כמעט שלושים שנים. המאבק, כאמור, הוכרע בבית הדין לעבודה אבל לא מן הנמנע שאילו האגודה לזכויות האזרח הייתה מגישה בג"ץ עוד בשנת 2005, כפי שאימה באמצעי התקשורת, שבמסגרתו הייתה מבקשת מהרבנות הראשית לנמק מדוע לא תכיר בקייסים ותשלם משכורתם באופן שווה ובלתי-מפלה – היו נחסכות הפגנות רבות שהתפרסו לאורך שנים. המחשה נוספת לעניין זה ניתן למצוא בסוגיית העלאתם של בני הקהילה שנתרו מאחור. סוגיה זו, כאמור, עלתה בהפגנות רבות בשנות השבעים והשמונים, וייתכן שהפעילו לחץ שעיצב את עמדת הממשלה לשנים ספורות. באותה מידה גם ההפגנות שהמשיכו לאורך שנות התשעים, ובעוצמה לא פחותה במהלך בשנות האלפיים, הובילו לכמה החלטות ממשלה שיושמו רק באופן חלקי או לא יושמו כלל. גם במקרה זה, ייתכן שפסיקה עקרונית של בג"ץ בדבר חובתה של המדינה להסדיר את נושא העלייה יכולה הייתה לחסוך במחאות ובמאמצים פוליטיים לאורך השנים.

הוכחה שפסיקה עקרונית של בג"ץ יכולה הייתה להשפיע מצויה בסיפורה של העתירה שהגיש פרופ' מיכאל קורינאלדי יחד עם המשפטנים הנודעים אלן דרשוביץ

(Dershowitz) וארווין קוטלר (Cotler) בשנת 1997 בשמם של 480 יהודי אתיופיה.¹⁶⁵ אבשלום אליצור מעיד בספרו על העתירה: לדבריו, העותרים, קהילה יהודית מאדיס אבבה שעברו "השבה ליהדות" על ידי הרב וולדמן, ביקשו הכרה כיהודים לצורך זכאות מכוח חוק השבות אך נענו בשלילה על ידי רשויות המדינה. לאחר הגשת העתירה, טוען אליצור, "המדינה הזדרזה לענות עקרונית, בחיוב".¹⁶⁶ ניתן רק לשער מה הייתה התוצאה של עתירה בשמם של אלפי יהודי אתיופיה המבקשים הכרה מרשויות המדינה. ייתכן שזו הייתה הסיבה להיענותה המהירה של המדינה – כדי שיימנע דיון עקרוני בנושא. בעתירה אחרת בנושא, שעסקה ביישום החלטות הממשלה בדבר העלאת יהודי אתיופיה הכיר בית המשפט העליון עצמו בכך ש"היתה תועלת בקיום מעקב שיפוטי אחר מהלך הביצוע של החלטות הממשלה בנושא העלאתם של בני הפלאשמורה לישראל",¹⁶⁷ אך לא ברור מדוע לא התקבלה פסיקה עקרונית בנדון. ייתכן שניתן להטיל חלק מהאחריות גם על העותרים שלא הצליחו להעמיד טיעון משפטי שיביא את בג"ץ להידרש לנושא במלוא הרצינות הראויה לאור חשיבותו.¹⁶⁸

2. מדוע הדפיקה על השעון המקולקל הצליחה באופן חלקי?

השאלה מהם התנאים החברתיים שבהם קבוצת מיעוט עשויה לגייס את בית המשפט ככלי לשינוי חברתי נדונה ביחס לכמה קבוצות בחברה הישראלית. אלון הראל, במאמרו על קהילת הלהט"ב, טוען כי אופייה השמרני של המדינה אפשר את מה שהוא מכנה "המהפכה המשפטית ההומוסקסואלית הישראלית", שנשענה על ערכים ליברליים.¹⁶⁹ אילן סבן, במאמרו על האוכלוסייה הערבית בישראל טוען כי ההצלחות המשפטיות של החברה הערבית בבג"ץ התאפשרו במקומות בהם השופטים ביקשו להגן על זכויות האדם והצליחו לעשות כן מבלי לפגוע באתוס הציוני. באותה מידה, בית המשפט העליון הגן על תרבותן של קבוצות מיעוט – דוגמת חרדים, במקום בו הם לא ביקשו לכפות זאת על קבוצת הרוב.¹⁷⁰ בהכללה ניתן לומר כי המכנה המשותף למאמרים אלו הינו ההסכמה לגבי עמדת המוצא של השופטים: ניתן לבצע התערבות שיפוטית, במקרים המתאימים, באופן שלא יעמוד בניגוד חריף מידי לעמדות הקונצנזואליות בחברה בישראל. לצד סוגיה זו, הרלוונטית מהיווסדו של בג"ץ, קשה להתעלם מן העובדה שבמרוצת השנים חלו שינויים בהרכב בג"ץ, ובאתוס השיפוטי שלו. לכן, בפרק זה נבקש להעלות השערות בדבר השאלה מדוע ככלל לא רשמה הקהילה האתיופית בישראל השיגים כבירים במהלך השנים. נעשה זאת תוך חלוקה לשתי תקופות המאבק המסמלות במידה רבה גם שתי תקופות שונות בהתנהגותו של בית המשפט.

מהדוגמאות שהוצגו לעיל עולה, כאמור בסיכום הביניים, כי התקופה הראשונה בה נאבקו עולי אתיופיה עוסקת בעיקרה בסוגיות של דת ומדינה, ושמה דגש על שאלת יהדותה של הקהילה, אשר היוותה בסיס ליחס הפוגעני כלפיה ולמאבקים שנבעו ממנו (למשל המאבק לרישום נישואים ללא תנאי גיור; המאבק כנגד הסירוב להעלות את בני הקהילה ארצה על סמך הספק ביהדותם; המאבק לרישום במשרד הפנים והמאבק כנגד

הפקעת הסמכות הדתית של הקייסים). לכאורה, אין פלא שבית המשפט העליון הנוקט גם כיום במשנה זהירות בכל הנוגע להתערבות בפסיקת בתי הדין הרבניים לא התערב בתקופה זו. שכן, כפי שציינה גילה שטופלר "אף אין חולק שבית המשפט העליון מוסמך לקבוע כי בית דין דתי חרג מסמכותו, גם לעניין הסמכות בית המשפט העליון מעדיף לנקוט זהירות רבה ולהימנע אף ככל האפשר מהתערבות".¹⁷¹ יחד עם זאת פסק הדין בעניין גיתיה מוכיח כי בג"ץ לא היסס מלהתערב בשיקול דעתו של בית הדין הרבני. כך למשל באמרת האגב של שופט ההרכב אלפרד ויתקון שקבע כי יש בידו סמכות ביקורת על קביעה הלכתית:

אדם כי יפנה לבית הדין בתביעה שבסמכותו, והוא, לטענתו, יהודי, ובית הדין יסרב להיזקק לתביעתו מהטעם, שבעיניו אינו יהודי – ולהיפך, אדם שנתבע בתביעה כזאת וטוען שאינו יהודי, אך בית הדין נוטל סמכות בקובעו שהוא יהודי – נראה לי, כי בפנות האדם אלינו לשם עזרה, לא נשיב פניו ריקם – רק מכיוון שהשאלה, מי הוא יהודי לצורך חוק שיפוט בתי דין רבניים, היא עניין שבהלכה. עלינו לבדוק שמא טעה בית הדין בשאלה זו. "עניין שבהלכה" – אינו מילת קסם המונעת את הדיון על הסף.¹⁷²

כפי שמוכיח אביעד הכהן, פסק הדין היווה תשתית לפסיקה עתידית של בג"ץ בנושאים שונים הקשורים ליחסי דת ומדינה.¹⁷³ במצב דברים זה אפשר להסביר את ההצלחה המוגבלת בבג"ץ על רקע סוגיית הקונצנזוס בישראל, דהיינו, בעובדה שבית המשפט נמנע מלפסוק באופן הממצב אותו הרחק מליבה של מדורת השבט הישראלית. אלא שגם בעניין זה, דומה שכבר בתקופת המאבקים הראשונה, פסיקות היוצאות מנקודת מוצא שהעולים מאתיופיה הם יהודים לכל דבר ועניין יכולות היו לקבל רוח גבית ציבורית. ניתן להדגים זאת באמצעות תוצאות הסקר השוטף על בעיות הציבור שנערך בשנת 1985 ובו נשאלה השאלה: "באחרונה עלתה ארצה קהילה של עולים מאתיופיה (חבש). האם לדעתך העולים מאתיופיה הינם יהודים לכל דבר?" לפי הממצאים, המופיעים באתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, 73% מקרב העונים השיבו בחיוב ורק 5% מהנשאלים השיבו בשלילה.¹⁷⁴ לאור האמור לעיל, גם לא היה מקום לגישה מרוסנת של בג"ץ מחשש שיחתור תחת הקונצנזוס.

המאבקים בתקופה השנייה שנבחנה במאמר זה נבעו מאפליה חברתית ואזרחית שתפסה מקום משמעותי יותר מההיבט הדתי. כך, ניתן לציין את פרשת "זריקת הדם"; עתירה כנגד בחירת העיתונאי שניצר לחתן פרס ישראל על רקע התבטאויותיו; עתירה לזכות לחינוך; סוגיית הגזענות בצה"ל וסוגיית האלימות המשטרתית כלפי בני הקהילה. על פניו, נדמה כי גם לגבי התקופה השנייה, אחת המסקנות היא שמרבית העתירות שלא זכו לקבל מענה מבג"ץ נגעו בסוגיות חברתיות – אשר לגביהן נוקט בג"ץ גישה מרוסנת יחסית,¹⁷⁵ ובנוגע לזכויות פוליטיות ובקביעות מדיניות – בדגש על מדיניות העמדה לדין, אשר גם לגביהן בג"ץ נוטה ככלל שלא להתערב,¹⁷⁶ במסגרת הפרדת הרשויות במדינה.

אולם תיתכן גם מסקנה שלא בהכרח משקפת את המציאות החברתית והמשפטית בישראל כהווייתה. בספרו "ירידת הפורמליזם ועליית הערכים במשפט הישראלי", בפרק העוסק ב"בית המשפט בהקשר התרבותי והפוליטי" כותב מנחם מאוטנר כי: "תהליך חשוב, שהחל מתחולל בחברה הישראלית בשנות השמונים, הוא חידוש המאבק על דמותה התרבותית של ישראל". מאוטנר מדגיש כי בתוך מאבק זה היו מעורבים גורמים שערכיהם מנוגדים לאלה של בית המשפט ובתגובה, בית המשפט "הדגיש את המימד הערכי של הכרעותיו כחלק מהשתתפותו במאבק", ובכך, טוען מאוטנר, "בית המשפט מיקם עצמו במרכז הכוחות הפועלים לעיצובה של מדינת ישראל כמדינה ליברלית".¹⁷⁷ משכך, האיפוק שאפיין את בג"ץ לפני שנות השמונים לא יכול להיות הסבר מניח את הדעת לשורת העתירות שדחה בנוגע לזכויות אזרחיות ופוליטיות של יוצאי אתיופיה בישראל במהלך תקופת המאבק השנייה. בשלושת העשורים האחרונים בית המשפט אומנם לא שש להתערב בשיקול הדעת של הרשויות ואיננו מנדב עצמו לעצב את מדיניותן, אך עם זאת לא נרתע לעשות כן¹⁷⁸ כאשר הוא מזהה פגיעה בזכויות האדם שאינה עולה בקנה אחד עם האיזונים הנדרשים.

סיכום

[...] אצלנו אומרים: 'אם אדם גר במקום שאין בו שביל, וימשיך ללכת כל יום

באותה דרך, הוא ייצור שביל'.¹⁷⁹

"מסעות בדרכים", כתבה הגר סלמון, "תופסים חלק חשוב בהווי חייהם של היהודים באתיופיה".¹⁸⁰ נראה שגם עם הגיעם לארץ המובטחת, נמשכו המסעות בדרכים לשוויון כחלק משמעותי מאורח חייהם. בדומה לאמרה המצוטטת לעיל, ההליכה בכל יום באותה הדרך אומנם יצרה שביל, אך לא בטוח שהשביל הוביל למקום רצוי. במילים אחרות, נראה כי פרקטיקת המאבק של בני הקהילה האתיופית מתנקזת למאמץ מרכזי – מאבק ציבורי. מאמר זה מדגים כיצד המאמץ בא לידי ביטוי בעשרות הפגנות לאורך השנים כאשר במקביל השימוש באפיקים משפטיים של הפנייה לבג"ץ ככלי לשינוי חברתי לא נעשה באינטנסיביות המתבקשת נוכח הנסיבות. ביקשנו להראות כי עובדה זו לא נובעת בהכרח מחוסר אמון גורף במערכת המשפט, שכן דווקא בתחום האזרחי ניתן להתרשם שישנן פניות רבות העולות יפה, בעיקר בנושא לשון הרע ואפליה בשירותים ומוצרים. אנו מאמינים, כי לעתירות בנושאים עקרוניים אין תחליף בכל חברה משוסעת המייצרת קונפליקטים חברתיים באופן עקבי, הפורמים, בכל פעם מחדש, את התפרים המחזיקים אותה ופוגעים בעיקר בקבוצות שבשולי החברה. מאבק פוליטי או ציבורי נועד להניע מהלכים חברתיים שמוסדות המדינה המסורתיים לא מוכנים, או חסרים את המוטיבציה, לעשות. כאן מקומו הייחודי של בית המשפט בא לידי ביטוי, אולי בצורה הברורה ביותר, בתוך מדינה דמוקרטית משוסעת.

הדור החדש של האקטיביסטים יוצאי אתיופיה כבר לא חושש או נמנע מעימות חזיתי עם רשויות המדינה ועם סמלי הממסד והשלטון. עם זאת פנייתו החוזרת ונשנית למרחב הציבורי אינה מביאה לתוצאות משביעות רצון ולשינוי חברתי כולל. תחושת האפליה גוררת אחריה תסכול רב שבא לידי ביטוי במחאות ובהפגנות ברחובות המדינה. בעניין זה כדאי לציין כי אהדה והזדהות ציבורית הן נכס חשוב, אך בני הקהילה לא תמיד זוכים להן במסגרת האקטיביזם הציבורי. דוגמה לכך ניתן למצוא בנתוני דו"ח השנאה של קרן ברל כצנלסון לשנת 2015 שגילה כי במהלך חודשי המחאה של בני העדה באותה השנה זינק השיח הפוגעני כלפיהם פי 5.6 ביחס לנתונים "בשגרה"¹⁸¹. ממצאים דומים העלה גם דו"ח השנאה שהתפרסם לאחר מחאות בני העדה בשנת 2019.¹⁸²

פעולת המאבק נמצאת באופן תמידי בתוך מערכת חברתית מורכבת הכופה עליה אילוצים שמבקשים להגדיר את מסגרת המאבק. מסיבה זו, וכדי שלא להסתפק בשינויים מינוריים של ההסדר החברתי הקיים, או בהבטחות חסרות כיסוי של הממסד, שבנקיטת חפץ יתחייב לבצע שינויים, המאבק כנגד עוולות חברתיות ונורמות פוגעניות זקוק לשילוב של כל הכלים העומדים לרשותו של הציבור הנאבק. כלומר, אל מול הבעיה שאותה רוצים לתקן חייבים לעמוד גם השיקולים: מתי יוכלו מחאות ציבוריות לתרום את התרומה הגדולה ביותר, מתי יש להידרש לפעולה פוליטית, מתי ובאילו תנאים יוכל בית משפט להגדיל את הסיכוי לשינוי המיוחל ובאילו נסיבות עדיפה הפעולה המשולבת. מאמר זה לא קובע קווים מנחים למתן מענה לשאלות אלה, אך מציע שראוי כי בעתיד תישקלנה האפשרויות כיצד להפוך את בג"ץ לכתובת מרכזית יותר לשינוי חברתי. וכך, בשילוב המחאה במרחב הציבורי יתפתח כלי חדש שבאמצעותו בית המשפט יוכל להפוך מהגוף שהיה אחראי, בעיניהם של יוצאי אתיופיה, לכליאתם של צעירים בני העדה, לגוף המשחרר אותם ואת כלל החברה הישראלית מכלא אחר – כלא הגזענות, האפליה וההדרה.

הערות

- 1 בעניין זה, ראו גדי בן עזר המסע – סיפורי המסע של יהודי אתיופיה לישראל 1977-1985 (2007).
- 2 ארכיון המדינה (להלן: א"מ) ג-6911/5 "פלאשים (יהודי אתיופיה בישראל)" מסמך פנימי של משרד הקליטה, האגף לתכנון ומחקר, המחלקה לחקר העם היהודי בגולה (ינואר, 1973).
- 3 מכתב מהרב עובדיה יוסף, הרב הראשי לישראל (הראשון לציון) (ז' באדר א' התשל"ג).
- 4 מיכאל קורניאלדי יהדות אתיופיה – זהות ומסורת 187-188 (2005) (להלן: קורניאלדי יהדות אתיופיה).
- 5 להרחבה ראו אריאל פיקאר משנתו של הרב עובדיה יוסף בעידן של תמורות – חקר ההלכה וביקורת התרבות 155-156 (2007).
- 6 שרון שלום מסיני לאתיופיה – עולמה ההלכתי והרעיוני של יהדות אתיופיה 91 (אברהם ונגרובך עורך, 2012) (להלן: שלום מסיני לאתיופיה); גד שמרון "הביאו לי את יהודי אתיופיה" – הסיפור האמיתי – כך העלה "המוסד" את יהודי אתיופיה מסודאן (1998).
- 7 תום שגב הציונים החדשים 33 (2001).
- 8 אהוד בנאי "עבודה שחורה" שירונט (1987).
- 9 גזענות בישראל 131 (יהודה שנהב ויוסי יונה עורכים, 2008).

- 10 סמי שלום שטרית המאבק המזרחי בישראל – בין דיכוי לשחרור, בין הזדהות לאלטרנטיבה 1948–2003 80 (2004) (להלן: שטרית המאבק המזרחי בישראל).
- 11 סטיבן קפלן "התנגדות יומיומית בין יהודי אתיופיה – מבט מן המחקר, מבט על המחקר" תיאוריה וביקורת 10, 163, 164 (1997).
- 12 יצחק גל-נור ודנה בלאנדר המערכת הפוליטית בישראל – שנים ראשונות; מבנה מוסדי; התנהגות פוליטית; בעיות לא פתורות; הדמוקרטיה בישראל א 469 (2013).
- 13 יפעת ביטון "קפיטליזם בדיני הנזיקין: לשחק את המשחק או להמציא משחק חדש?" דין ודברים יא 77 (2018); יפעת ביטון "ההגנה על עקרון השוויון בדיני הנזיקין והאחריות ברשלנות במסגרת יחסי כוח" משפטים לח 145 (2008).
- 14 דבי גילד חיו וסגל שהב "עריכת-דין חקיקתית ככלי לשינוי חברתי" מעשי משפט ב 69 (2009).
- 15 אסף פינק "תובענות ייצוגיות ככלי לשינוי חברתי" מעשי משפט ו 157 (2014).
- 16 רות גביוון "התקווה החלולה: האם בתי משפט יכולים להביא לשינוי חברתי?" מעשי משפט ב 15, 29 (2009).
- 17 גד ברזילי "המשפט כשדה במסגרת של כוח פוליטי: האם בתי משפט הם נשאי שינוי חברתי-פוליטי, ואם כן – כיצד?" משפט, חברה ותרבות – האם המשפט חשוב? 107, 125 (דפנה הקר ונטע זיו עורכות, 2010) (כתב העת להלן: האם המשפט חשוב?).
- 18 למחקרים על השימוש במשפט על מעמד נשים ראו טל תמיר "בין משפט לחברה: שדולת הנשים בישראל" האם המשפט חשוב?, שם בעמ' 259. לשאלה דומה על קהילת הלהט"ב ראו אלון הראל "עלייתה ונפילתה של המהפכה המשפטית ההומוסקסואלית" המשפט ז 195 (2002).
- 19 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה סקר חברתי 2018 – אפליה, העדפה מתקנת ומעמד חברתי (2019).
- 20 היחידה הממשלתית לתיאום המאבק בגזענות דו"ח פעילות לשנת 2019 11 (2020) (להלן: דו"ח המאבק בגזענות).
- 21 על גבולות תרבותיים וביניהם: עולים צעירים בישראל 18 (רבקה איזיקוביץ' עורכת, 2003).
- 22 משרד המשפטים דו"ח מסכם הצוות למיגור הגזענות נגד יוצאי אתיופיה (2016) (להלן: דו"ח מיגור הגזענות נגד יוצאי אתיופיה); משרד הבריאות דו"ח המלצות של הוועדה המתכללת בנושא גזענות, אפליה והדרה במערכת הבריאות (2018); דו"ח המאבק בגזענות, לעיל הערה 20.
- 23 ראו למשל שולה מולא "אני רגילה לגמרי": יהודיות, ישראליות ולבנות כעוגנים זהותיים בתהליך התמודדותם של תלמידים אתיופים עם גזענות בישראל" גילוי דעת 14, 13, 30 (2018); רינה ברבר ואסתר קלינצקי "סיפורים של חוויה משמעותית: יוצאי אתיופיה על סף הכניסה לאקדמיה" דפים ויוצאי אתיופיה בסיקור חדשותי של אירועי אלימות (עבודת גמר לתואר "מוסמך במדעי הרוח והחברה", אוניברסיטת בן-גוריון בנגב – הפקולטה למדעי הרוח והחברה, 2011).
- 24 כך למשל העיד מחנך מאותה העת: "היה זה בראשית שנות התשעים [...] בכיתתי החלו משתלבים תלמידים יוצאי אתיופיה שלא מכבר הגיעו לארץ – שקטים, ביישנים, משפילי מבט ומוקירי תודה". ראו יוסי זיו חג ומועד בביאת ישראל 11 (2017).
- 25 בעניין זה כדאי לציין עובדה מעניינת: בשפה האמהרית לא קיימת המילה "לא" בפני עצמה כמילה בודדת אלא כהטיה שלילית של הפועל. כלומר, כאשר מבקשים להשיב בשלילה לפנייה כלשהי, כמו למשל לשאלה "האם אתה רוצה לשתות מים?" אין אפשרות לעונה להגיד "לא" אלא צריך להטות את הפועל "לשתות" לצורתו השלילית.
- 26 הכוונה במינוח "אדם גדול" היא לבעל סמכות. ראו שלום מסיני לאתיופיה, לעיל הערה 6, בעמ' 144; עדויות נוספות של יוצאי אתיופיה מצביעות על תכונה זו. כך למשל העידה על עצמה עולה מאתיופיה: "אני מרגישה שבעדה אנחנו יותר מופנמים, לא מביעים את עצמנו. יש משהו של שקט, של לא להביע את עצמך, משהו מדכא. אני רואה ילד בגיל שלוש יודע מה הוא רוצה ועומד על שלו. אני רואה אותי בגיל 30, לפני כמה שנים אם היית שואל אותי מה אני רוצה, לא הייתי יודעת מה אני רוצה". ראו רנה ברבר וניסים אבישר "מורים וגננות יוצאי אתיופיה במערכת החינוך: סיפורו

- של תת-ייצוג מתמשך" גילוי דעת 12, 63, 75-76 (2017); עודד רון ופקדה אבבה, "עולמי אתיופיה – עיון בתופעת האובדנות בקרב עולי אתיופיה" **עיונים בתקומת ישראל** 22, 179 (2012).
- 27 בג"ץ 359/66 גיתיה נ' הרבנות הראשית והמועצה הדתית (פורסם בנבו, 7.3.1968).
- 28 שם, בעמ' 293.
- 29 שם, בעמ' 294.
- 30 מונח זה משמעו "זרים" או "פולשים". שימוש זה היה רווח באתיופיה כדי לתאר את קהילת יהודי אתיופיה שנטען שהתנצרו; ראו יעקב פייטלוביץ' **מסע אל הפלשים** (1959).
- 31 שם, בעמ' 306.
- 32 עם זאת, חשיבותו הייתה באמרת האגב של שופטי ההרכב אלפרד ויתקון וצבי ברנזון, שקבעו כי ביקורת על קביעה הלכתית מצויה בסמכות בג"ץ. ראו מנשה שאוה "קביעה פוזיטיבית בשאלת יהדותו של פלוני – הנתונה להתערבות בג"ץ?" **הפרקליט** כז 16 (1971); כפי שמוכיח אביעד הכהן, פסק הדין היווה תשתית לפסיקה עתידית של בג"ץ בנושאים שונים. אביעד הכהן "בג"ץ או בד"ץ? מעורבות שיפוטית בסוגיות הלכתיות – מגבלותיה, היקפה ותוצאותיה" **משפט ועסקים** יד 395, 430 (2013).
- 33 קורניאלדי **יהדות אתיופיה**, לעיל הערה 4.
- 34 "יוצאי אתיופיה קוראים להצלת הקהילה היהודית" דבר 19.4.1974, 3; זה המקום לציין כי האספה התקיימה בבית פיטלוביץ' על רקע מחאה נוספת של בני העדה על החלטת עיריית תל אביב להעביר את אוסף הספרים של יעקב פיטלוביץ' המנוח, חוקר הקהילה, לרשות אוניברסיטת תל אביב ולפתוח ספרייה ציבורית בביתו, מהלך שלטענת המוחים היה מנוגד לצוואתו, שלפיה ביתו וספרייתו ישמשו כמרכז לחקר שבטי ישראל. ראו אברהם תירוש "יהודי אתיופיה פתחו במאבק על בית פיטלוביץ' בתל אביב" **מעריב** 3.6.1974, 14.
- 35 "הפגנת הפלאשים" דבר 8.1.1979, 2.
- 36 שם.
- 37 "הפלאשים נענו לבקשת הממשלה – פעולה שקטה במקום הפגנות רועשות" **מעריב** 8.1.1979, 16.
- 38 "איום פלאשים להצית עצמם ברחבת הכנסת" דבר 28.1.1979, 2.
- 39 "הפגינו בדרישה להציל הפלשים" **מעריב** 16.4.1979, 15.
- 40 "יהודי אתיופיה יפגינו בת"א ובירושלים" דבר 29.10.1979, 3.
- 41 "פלאשים הפגינו בתביעה להעלות אחיהם מאתיופיה" **מעריב** 31.10.1979, 7.
- 42 "צעדת מחאה להצלת יהודי אתיופיה" דבר 14.12.1981, 10.
- 43 בג"ץ 738/83 **טסמה נ' שר הפנים** (פורסם בנבו, 9.4.1984).
- 44 מיכאל קורניאלדי "חוק השבות – הלכה למעשה" **קריית המשפט** א 155, 192 (2001) (להלן: קורניאלדי "חוק השבות").
- 45 ברוך מאיר "תפילה וצום של יוצאי אתיופיה למען האחים שמתים שם ממגפות" **מעריב** 16.8.1984, 3.
- 46 נוכח "נתיקום מכלל ישראל במשך אלפי שנים" קורניאלדי "חוק השבות", לעיל הערה 44, בעמ' 193.
- 47 הגר סלמון "גורלו של בשר: דרמה בשלוש מערכות בין אתיופיה לישראל" **עיונים בתקומת ישראל** 22, 204, 206, ה"ש 7 (2012).
- 48 שם; עודד רון ופקדה אבבה, "העמידו אותנו במקוה. אנשים שהלכו במדבר, ששימרו את יהדותם במשך 2,500 שנה, שיש ביניהם מנהיגים רוחניים, פתאום עומדים עירומים בשורה ודורשים מהם לטבול ולקבל דקירת מחט באיבר המין להטפת דם, כי הוטל ספק ביהדותם. זו הייתה השפלה שאי אפשר לתאר במילים"; עודד רון ופקדה אבבה, "אין בי שמחה על החלטת המאוחרת להכיר ביוצאי אתיופיה כיהודים" **על דעת הקהל** 21.1.2020, <https://bit.ly/3otswKM>; להתייחסות להפגנות על דרישת הטבילה ראו שמואל ליימן-ווילציג **מחאה ציבורית בישראל** (1992-61) 61 (1992).

- 49 הלכה ציונית: המשמעויות ההלכתיות של הריבונות היהודית 697 (ידידה צ' שטרן ויאיר שלג עורכים, 2017).
- 50 "הרבנות הראשית: האתויפיים רוצים להפגין? שיפגינו" מעריב 14.11.1985, 2.
- 51 יוחנן פרס ואליעזר בן-רפאל קירבה ומריבה – שסעים בחברה הישראלית 199 (2006).
- 52 כמו גם מביצוע פרקטיקות דתיות נוספות כגון קבורה ושחיטה. ראו גל-נור ובלאנדר, לעיל הערה 12; אביבה קפלן ורחל שרעבי "קרעי זהויות בקרב כוהני דת של עולי אתיופיה בישראל" סוציולוגיה ישראלית טו(1) 58, 59 (2013).
- 53 בג"ץ 521/85 אדגואיצ'ו נ' מועצת הרבנות הראשית לישראל (פורסם בנבו, 16.6.1989) (להלן: פרשת אדגואיצ'ו).
- 54 "שביתת האתויפיים – מחפשים מוצא של כבוד" כותרת ראשית 2.10.1985, 9.
- 55 אריה בנדר "פרס רגז על השובתים: לא באתי לכאן כסוחר" מעריב 26.9.1985, 4.
- 56 פרשת אדגואיצ'ו, לעיל הערה 53, בעמ' 155.
- 57 שם, בעמ' 155, ראו פירוט הדרישות של הרב שלוש בתוך פסק הדין.
- 58 לאורך השנים המדיניות של רושמי נישואין בערים רבות בישראל הייתה שלא לרשום את בני הקהילה המבקשים להירשם באזור מגוריהם. אולם עתירה של עמותת טבקה משנת 2004 הביאה את הרבנות לפרסם הנחיה שלפיה ניתן לרשום את יוצאי אתיופיה לנישואין באזור מגוריהם. אף על פי כן מועצות רבניות רבות עדיין סירבו למלא אחר ההנחיה והפסיקה, והרבנות הראשית נאלצה להוציא הנחיות נוספות שנה לאחר מכן. דו"ח מבקר המדינה משנת 2013 חשף כי המצב נשאר כפי שהיה ברוב המועצות הדתיות. ראו אריאל פינקלשטיין המועצות הדתיות – שירותי דת, מינהל ציבורי ופוליטיקה 49 (עיריית שטייניץ ותמר שקד עורכות, 2018).
- 59 ברוך מאירי "משרדי הממשלה מפריס פסיקת בג"ץ בנושא יהודי אתיופיה" מעריב 16.11.1989, 12.
- 60 פרשת אדגואיצ'ו, לעיל הערה 53, בעמ' 154.
- 61 חוק המרכז למורשת יהדות אתיופיה, התשע"ב-2012, ס"ח 323.
- 62 בג"ץ 3717/19 בהלצ'ין, מרכז מורשת ליהדות אתיופיה נ' שרת התרבות והספורט (פורסם בנבו, 17.2.2020).
- 63 שם, בפס' 10 לפסק דינו של השופט עמית.
- 64 שלום מסיני לאתיופיה, לעיל הערה 6, בעמ' 65.
- 65 אורי בן-אליעזר "כושי סמבו, בילי-בילי-במבו: כיצד יהודי הופך שחור בארץ המובטחת" גזענות בישראל 130, 142 (יהודה שנהב ויוסי יונה עורכים, 2008).
- 66 איזיקוביץ', לעיל הערה 21, בעמ' 13.
- 67 גל-נור ובלאנדר, לעיל הערה 12, בעמ' 674.
- 68 שטרית המאבק המזרחי בישראל, לעיל הערה 10, בעמ' 302-303.
- 69 פרוטוקול ישיבה מס' 8 של ועדת העלייה והקליטה, הכנסת ה-13 (15.9.1992) <https://bit.ly/2HUyuUs>
- 70 שם.
- 71 פרוטוקול ישיבה מס' 9 של ועדת העלייה והקליטה, הכנסת ה-13 (26.10.1992) <https://bit.ly/31V09vx>
- 72 שם, בעמ' 8.
- 73 החלטת ממשלה 477 (ע/23) (24.12.1992); עוד ראו אורי יזהר עתיד השמאל בישראל – דעיכה או התחדשות? 175-176 (2014).
- 74 פרוטוקול ישיבה מס' 49 של ועדת העלייה והקליטה, הכנסת ה-13 (5.5.1993) <https://bit.ly/3oGOni1>.
- 75 גם בדיון שהתקיים בוועדה בשנת 1995 התברר שהקייסים עורם מופלים לרעה, ראו פרוטוקול ישיבה מס' 198 של ועדת העלייה והקליטה, הכנסת ה-13 (13.12.1995) <https://bit.ly/2TFyOJd>.
- 76 ראו רות גביון שישים שנה לחוק השבות: היסטוריה, אידאולוגיה, הצדקה 54 (2009).
- 77 בג"ץ 6563/94 איצ'ובדינק נ' השר לקליטת עליה (פורסם בנבו, 25.1.2010).
- 77 קורין אלדי "חוק השבות", לעיל הערה 44, בעמ' 198.

- 78 ענת כורם וגבריאל הורנצ'יק "תפיסות של צעירים יוצאי אתיופיה את הסתגלותם הסוציו-תרבותית בישראל" הגירה 2, 55, 57 (2013).
- 79 גזענות בישראל, לעיל הערה 9 בעמ' 150.
- 80 יגיל לוי צבא אחר לישראל: מיליטריזם חומרני בישראל 354 (2003).
- 81 דורון מאירי ושיר-לי גולן "ארבעה שוטרים אתיופים נטשו משמרתם והשתתפו בהפגנה" ידיעות אחרונות 30.1.1996, מתוך א"מ ג- 7991/6 "ועדת נבון לבירור פרשת תרומות הדם של עולי אתיופיה. קטעי עיתונות המשך מתיק 5. 18.3.1996 – 1.4.1996. עמ' 172.
- 82 איזיקוביץ', לעיל הערה 21, בעמ' 19.
- 83 בן-אליעזר, לעיל הערה 65.
- 84 Don Seeman, "One People, One Blood": Public Health, Political Violence, and HIV in an Ethiopian-Israeli Setting, 23(2) CULTURE, MEDICINE AND PSYCHIATRY 159, 159-62 (1999).
- 85 שטרית המאבק המזרחי בישראל, לעיל הערה 10, בעמ' 303.
- 86 קרין תמר שפרמן "החברה הישראלית – חברת מהגרים" פרלמנט 58 (2008).
- 87 ברוך קימרלינג קץ שלטון האחוסלים 71 (2001).
- 88 איתן בר-יוסף וילה בג'ונגל – אפריקה בתרבות הישראלית 255 (יהודה שנהב עורך, 2013).
- 89 על ועדת הבירור ראו שמעון שטרית הממשלה: הרשות המבצעת – פירוש לחוק יסוד: הממשלה כרך א 212 (יצחק זמיר עורך, 2018).
- 90 פרוטוקול ישיבה מס' 7 של ועדת העלייה והקליטה, הכנסת ה-14 (29.7.1996) <https://bit.ly/3mDTzRV>.
- 91 קואופטיזיה היא טקטיקה נושנה שנועדה להשתיק ביקורת על ידי גיוס המבקר לשורות הגוף המבוקר.
- 92 בג"ץ 1356/96 בון דו נ' פרס, ראש ממשלת ישראל (פורסם בנבו, 8.4.1996).
- 93 איינאו פרדה סנבטו "הפגנת הדם הפכה לזעקה נגד הגזענות" הארץ 6.11.2006, <https://bit.ly/38cZau9> להלן: סנבטו "הפגנת הדם".
- 94 "דיווח: בנק הדם לא משתמש בתרומות מאתיופים" וואלה NEWS 31.10.2006 <https://bit.ly/37Yn64X>.
- 95 בג"ץ 2205/97 מסאלה נ' שר החינוך והתרבות (פורסם בנבו, 24.4.1997).
- 96 ראו דפנה ברק-ארו לקרוא משפטים בתנ"ך – על צדק תנ"כי ומשפט ישראלי 108 (2019).
- 97 מכתב משרון אברהם וייס, עו"ד מהאגודה לזכויות האזרח, לאריאל שרון, ראש ממשלת ישראל <https://bit.ly/34QhY0z> (14.9.2005).
- 98 איינאו פרדה סנבטו "קייסים אתיופים: מועצות דתיות גזולות שכרנו" הארץ 11.10.2005 <https://bit.ly/38W8hyx>.
- 99 "שכרם של קייסים ורבנים אתיופים" מסמך של מרכז המחקר והמידע שנערך לקראת דיון בוועדת העלייה <https://bit.ly/2HXPN00> (11.6.2006).
- 100 פרוטוקול ישיבה מס' 20 של ועדת העלייה, הקליטה והתפוצות, הכנסת ה-17 (18.7.2006) <https://bit.ly/2TFR5L5>.
- 101 סנבטו "הפגנת הדם", לעיל הערה 93.
- 102 ראו ע"ע (ארצי) 27891-09-16 מדינת ישראל – מועצה דתית באר שבע נ' שי (פורסם בנבו, 1.5.2020).
- 103 Fred A. Lazin, *The Third Sector and Immigrant Absorption: Lessons from the Israeli Experience*, 24 (11) INTERNATIONAL JOURNAL OF PUBLIC ADMINISTRATION 1211, 1223 (2001).
- 104 שלוה וייל "טוב שהייתי בפנימייה – אך לא הייתי רוצה להיות שם": עמדות של יוצאי אתיופיה לגבי מסלולי החינוך שבהם למדו" חינוך בחברה רבת תרבויות – פלורליזם ונקודות מפגש בין שסעים תרבותיים 173, 174 (פנינה פרי עורכת, 2007).
- 105 יוסי יונה בזכות ההבדל – הפרויקט הרב-תרבותי בישראל 71 (2007).
- 106 דוד טאוב מערכת החינוך בראי החוק והמשפט 291 (2019).
- 107 ירמי סטביסקי "אחוזה וסולידריות: פרספקטיבת מערכת החינוך" מסע אל האחוזה 437, 438 (ידידיה שטרן ובנימין פורת עורכים, 2013).

- 108 יונה, לעיל הערה 105, בעמ' 72.
- 109 בג"ץ 7426/08 טבקה משפט וצדק לעולי אתיופיה נ' שרת החינוך (פורסם בנבו, 31.8.2010).
- 110 לטם פרי-חזון "הזכות לחינוך: קווים לדמותה כעידן של מהפכה חוקתית" משפט ועסקים טז 151, 154 (2014).
- 111 יפעת ביטון "מזרחים במשפט: ה'אין' כ'יש'" משפטים מא 455, 515 (2011).
- 112 יוסי דהאן צדק חינוכי, הפרטה ומטרות החינוך 20 (יהודה שנהב עורך, 2018).
- 113 אהרן ברק כבוד האדם – הזכות החוקתית ובנותיה א 808 (2014).
- 114 בג"ץ 6466/10 ימר נ' הרמטכ"ל (פורסם בנבו, 30.6.2011) (להלן: פרשת ימר).
- 115 שם, בעמ' 3.
- 116 לפי פקודת המטכ"ל ההליך מכונה גם "נזיפה פיקודית", והוא מתקיים כאשר נמצא כי אין צורך להעמיד לדין משמעתי (וודאי לא פלילי) אך ראוי לרשום בתיקו האישי של הנדון נזיפה או הערה על התנהלותו. ראו פ"מ 33.0333 "נזיפה פיקודית".
- 117 פרשת ימר, לעיל הערה 114, בעמ' 5.
- 118 שם, בעמ' 6.
- 119 שם.
- 120 בג"ץ 223/11 טבקה משפט וצדק לעולי אתיופיה נ' הרמטכ"ל (פורסם בנבו, 8.8.2011).
- 121 עם זאת ראו בג"ץ 7702/08 יברקן נ' ממשלת ישראל (פורסם בנבו, 16.6.2011), שדחה עתירה על ליקויים ביישום החלטת ממשלה 3116 מפברואר 2008 שקבעה את תוכנית החומש לשיפור קליטת יוצאי אתיופיה בישראל.
- 122 תמר גו'נסקי קומוניסטים מזרחים – המערכה נגד אפליה עדתית ולמען הזכות לדיוור 186 (זהר אפרון עורכת, 2018); עוד ראו חילי טרופר מקום בעולם – מחשבות על חינוך 202 (דב איכנולד עורך, 2013).
- 123 יהודה שנהב "הקרנבל: מחאה בחברה ללא אופוזיציות" תיאוריה וביקורת 41, 121, 132 (2013).
- 124 אשר שכטר רוטשילד – כרוניקה של מחאה 225 (2012).
- 125 שם; עוד ראו גרשון גונטובניק הפליה בדיוור וקבוצות תרבותיות – בין חומות משפטיות לגדרות חברתיות 139 (2014).
- 126 עת"מ (י-ם) 56360-02-12 אלמיתו נ' עיריית ירושלים (פורסם בנבו, 1.4.2012).
- 127 עע"מ 2948/12 אלמיתו נ' עיריית ירושלים (פורסם בנבו, 24.4.2012).
- 128 עומרי אפרים "העליין: מאהל המחאה האתיופית יוחלף בסככה לבנה" <https://bit.ly/3kI00mh> 24.4.2012 ynet.
- 129 דו"ח מיגור הגזענות נגד יוצאי אתיופיה, לעיל הערה 22, בעמ' 24; נועה בורשטיין חדר "מה הרג את יוסף סלמסה?" המקום הכי חם בגהינום 23.10.2014 <https://bit.ly/3ecqPwG>.
- 130 Alon Burstein & Liora Norwich, *From a Whisper to a Scream: The Politicization of The Ethiopian Community in Israel*, 23(2) ISR. STUDIES 25, 31 (2018).
- 131 יוסי אלי ודנה ירקצי "השוטר שהיכה חייל יוצא אתיופיה לא יואשם; משפחתו: נבעיר את השטח" וואלה NEWS 14.6.2015 <https://bit.ly/32071GO>.
- 132 Walle Engedayehu & Marco Robinson, *The State of Ethiopian Jews in Israel: Seamless Integration or Subtle Exclusion?*, 1(4) JOUR. OF INTERNATIONAL POLITICS 21 (2019).
- 133 שם.
- 134 דו"ח מיגור הגזענות נגד יוצאי אתיופיה, לעיל הערה 22; החלטה 1958 של הממשלה ה-34 "מדיניות ממשלתית לקידום שילובם המיטבי של יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית – אימוץ המלצות למיגור הגזענות נגד יוצאי אתיופיה" (19.8.2016).
- 135 ראו היחידה הממשלתית לתיאום המאבק בגזענות דו"ח פעילות לשנת 2018 17-19 (2019).
- 136 מכתב משלמה למברגר, משנה לפרקליט המדינה (עניינים פליליים), לראש אח"מ משטרת ישראל, פרקליטי המחוזות, וראש חטיבת התביעות של משטרת ישראל 24.12.2017 <https://bit.ly/383CGfn>.
- זה המקום להזכיר כי לפי פרסומים משנת 2019 הנחיה זו לא נאכפה כדבעי, ראו אור קשתי "למרות

- ההנחיה, הפרקליטות לא מדווחת על תקריות גזעניות כלפי יוצאי אתיופיה" הארץ 3.7.2019 <https://bit.ly/3neA4PP>.
- 137 נוהל מחלקת שיטור וסיוור "הצגת תעודת זהות וחובת הזדהות בפני שוטר" 02.220.008 (6.3.2019). לפי העתירה שהגישה האגודה לזכויות האזרח בהמשך לכך, בניסוח החדש לא הייתה רבותא שכן: "הנוהל המשטרתי רק 'מצלם' ומחדד את הפרקטיקה חסרת הגבולות ומשולחת הרסן של המשיבה ונותן היתר ברור למשטרה להמשיך בביצוע 'מסעות דיג' בלתי ממוקדים ונטולי מגבלות קונקרטיים אחר אנשים תוך פגיעה בזכויותיהם בניגוד לחוק". ראו בג"ץ 5471/19 האגודה לזכויות האזרח נ' משטרת ישראל (פורסם בנבו, 19.8.2019) (להלן: פרשת האגודה לזכויות האזרח).
- 138 נעם ברקן "כך תפעל היחידה למניעת שיטור יתר וגזענות בקרב שוטרים" ynet 7.8.2019 <https://bit.ly/37WYLMv>.
- 139 בג"ץ 8838/16 פ' נ' היועץ המשפטי לממשלה (פורסם בנבו, 23.3.2017).
- 140 בג"ץ 3070/17 פלוני נ' היועץ המשפטי לממשלה (פורסם בנבו, 28.2.2018).
- 141 בג"ץ 2724/20 קייטרינג יפרח בע"מ נ' שר המשפטים (פורסם בנבו, 19.8.2020).
- 142 בג"ץ 5676/19 טקה נ' המחלקה לחקירות שוטרים בפרקליטות המדינה, פס' 6 לפסק דינו של השופט עמית (פורסם בנבו, 29.10.2019).
- 143 שם, בפס' 2 לפסק דינו של השופט עמית.
- 144 פרשת האגודה לזכויות האזרח, לעיל הערה 137. פסק הדין ניתן בבג"ץ 4455-19 עמותת טבקה – צדק ושוויון ליוצאי אתיופיה נ' משטרת ישראל (פורסם בנבו, 25.1.2021).
- 145 Yehezkel Dror, *Law as a Tool of Directed Social Change: A Framework for Policy-Making*, 13(4) AM. BEHAV. SCI. 553, 553-4 (1970).
- 146 נטע זיו ורוני שמיר "בנה ביתך: פוליטיקה גדולה ופוליטיקה קטנה במאבק נגד אפליה בקרקע" תיאוריה וביקורת 16, 45, 61 (2000).
- 147 Burstein & Norwich, לעיל הערה 130, בעמ' 25.
- 148 מנחם הופנונג מחאה וחמאה – השפעת הפגנות הפנתרים השחורים על תקציבי חברה ורווחה 25 (2006).
- 149 לדיון באמירה ומשמעויותיה ראו יובל אלכשן זרים במשפט (2005).
- 150 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה אמון הציבור במוסדות, בגופים ובארגונים שונים (2016).
- 151 אווקה (קובי) זנה "על חוסר אמון ועל תיקון: כיצד ניתן לשקם את אמון העדה האתיופית במערכות החוק?" גלובס <https://bit.ly/3pQyPrB> 10.11.2019.
- 152 חוק איסור לשון הרע, התשכ"ה-1965.
- 153 למשל תא"מ (י-ם) 7047-09 אסנקה נ' אגד (פורסם בנבו, 31.5.2010); סע"ש (ב"ש) 53819-07-13 אנגדה נ' משטרת ישראל, פס' 38 לפסק דינו של סגן הנשיאה (כתוארו אז) סופר (פורסם בנבו, 11.12.2014); עוד ראו תא"מ (ת"א) 6833-10-12 טפרה נ' יוסף (פורסם בנבו, 26.12.2013); ע"א (י-ם) 9082/07 צגאי נ' אבשלום (פורסם בנבו, 2.3.2008); ת"א (אש') 41811-04-16 ססמה נ' עמר (פורסם בנבו, 12.2.2019); ס"ע (ת"א) 11202-01-12 אבכה נ' הדסי (פורסם בנבו, 8.7.2014); ת"א (ק"ג) 3494-11-11 בחתה נ' חברת חשמל לישראל בע"מ (פורסם בנבו, 23.2.2014); ת"א (קריות) 18434-04-10 לג'עלם נ' בן עמי (פורסם בנבו, 13.1.2015); ת"א (נת') 56275-01-17 סכהט נ' תנעמי (פורסם בנבו, 5.8.2019), עוד ראו תביעה על פגיעה בשם הטוב שלא מכוח חוק איסור לשון הרע ת"א (ב"ש) 8051/00 דוד נ' משרד הבריאות (פורסם בנבו, 5.3.2003); ת"א (תל אביב) 28562-10-15 טפרה נ' סטלה ביץ' (פורסם בנבו, 12.4.2017). למקרים נוספים ולהרחבה ראו הדרי ויטרבו "לשון הרע" זכויות הקהילה הגאה בישראל: משפט, נטייה מינית וזהות מגדרית 653 (עינב מורגנשטרן, ניב לושינסקי ואלון הראל עורכים, 2016).
- 154 חוק שוויון ההזדמנויות בעבודה, התשמ"ח-1988. ראו למשל סע"ש (ת"א) 45718-03-15 מקונן נ' מפעלי המקור בע"מ (פורסם בנבו, 30.10.2016); תע"א (ב"ש) 2858-08 אברהם נ' המועצה הדתית ערד (פורסם בנבו, 4.7.2016); ס"ע (י-ם) 19795-08-10 מסאפינט נ' מיקוד שמירה אבטחה שירותים ונקיון בע"מ (30.12.2013); סע"ש (חי') 37213-08-13 טרפיה נ' דרעי מזגנים בע"מ (פורסם בנבו,

- 24.1.2016; סע"ש (ת"א) 13-09-176 ישעיהו נ' אמונה תנועת האשה הדתית לאומית (פורסם בנבו, 10.11.2014); ס"ע (י-ם) 10-08-9321 פרדו נ' חברת אמיתול בע"מ (פורסם בנבו, 20.3.2013); ס"ע (ת"א) 12-02-43908 קבדה נ' אלברט עבודות ציבוריות (פורסם בנבו, 21.9.2014); תע"א (ת"א) 09-09-9690 אבבה נ' א.א. מוקד 101 בע"מ (פורסם בנבו, 23.10.2012); סע"ש (ב"ש) 28613-07-12 אהרון נ' שרותים קבלניים בע"מ (פורסם בנבו, 8.1.2015); תע"א (ב"ש) 09-09-3235 וורקנטף נ' עמותת "פותחים שער" (פורסם בנבו, 26.1.2011); סע"ש (ת"א) 16-06-49616 וורקו נ' מדינת ישראל – המרכז הרפואי ע"ש א. וולפסון (פורסם בנבו, 28.8.2018); סע"ש (י-ם) 14-02-28724 מוגס נ' עובד – שירותי ניקיון בע"מ (פורסם בנבו, 23.10.2017).
- 155 סע"ש (י-ם) 14-12-38097 זאודו זמדנש נ' יוסף נחמיאס ובניו בע"מ (פורסם בנבו, 1.11.2018).
- 156 ראו למשל ת"א (פ"ת) 12-08-19963 ארטיה נ' תורגמן (פורסם בנבו, 4.1.2015); ת"א (נת') 50321-09-11 טרקי נ' גראפי (פורסם בנבו, 31.12.2014); ת"א (ת"א) 10-01-39893 שורין נ' גלינה בר בע"מ (פורסם בנבו, 3.3.2012). ת"א (ת"א) 05/42499 תמנו נ' הרשקוף (פורסם בנבו, 10.4.2007); ת"ק (הרצ') 10-07-15508 פקדו נ' מלכה (פורסם בנבו, 21.1.2011); ת"א (עפ') 09-04-2044 ביו נ' דוריס בר (פורסם בנבו, 28.3.2012); ת"ק (הרצ') 10-07-18614 אוריה נ' הארבעה 24 בע"מ (פורסם בנבו, 12.1.2011).
- 157 חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, התשס"א-2000.
- 158 מנחם מאוטנר "מינוי שופטים לבית המשפט העליון בחברה רב-תרבותית" מחקרי משפט יט 423 (2003).
- 159 ניר קידר "בן-גוריון והמאבק למינוי שופט ממוצא ספרדי לבית המשפט העליון" מחקרי משפט יט 515 (2003).
- 160 שמעון שטרית "התליך מינוי שופטים: הליכים ואמות מידה" המשפט ח 357, 379 (2003).
- 161 דניאל פרידמן "מינויי שופטים ושאלת מינויים של חרדים לבתי המשפט הממלכתיים" המשפט ד 405 (1999).
- 162 על "עקרון השיקוף" ראו גיא לוריא הוועדה לבחירת שופטים (2019). בשנת 2019 מונה אלעזר ביאלין לכהונת שופט של בתי משפט השלום במחוז ירושלים.
- 163 ברזילי, לעיל הערה 17, בעמ' 116.
- 164 אוסטין סאראט וסטיוארט שיינגולד "עריכת דין לשינוי חברתי ושעתוק הסמכות המקצועית" מעשי משפט א 127, 131 (2008).
- 165 בג"ץ 94/6563 ובגן נ' השר לקליטת עליה (פורסם בתקדין, 3.1.2010); עוד ראו קורניאלדי "חוק השבות", לעיל הערה 44, בעמ' 198.
- 166 אבשלום אליצור יהודים שחורים, ספר לבן – יהודים באתיופיה בין רדיפות הנוצרים והתנכרות מדינת ישראל 6 (1998). אליצור אותר בא"מ ג-11217/4 "אתיופים". עוד ראו פרוטוקול ישיבה מס' 191 של ועדת העלייה והקליטה, הכנסת ה-14 (17.11.1998) <https://bit.ly/2TI3LMJ>.
- 167 בג"ץ 03/5904 אמבאנו נ' ממשלת ישראל, פס' 17 לפסק דינה של השופטת פרוקצ'יה (פורסם בנבו, 21.3.2011).
- 168 בג"ץ 18/7173 המרכז לקידום ההגינות בישראל נ' ממשלת ישראל (פורסם בנבו, 22.10.2018).
- 169 אלון הראל "עלייתה ונפילתה של המהפכה המשפטית ההומוסקסואלית" המשפט ז 195 (2002).
- 170 לעניין זה ראו גד ברזילי "אחרים בתוכנו: משפט וגבולות פוליטיים לקהילה החרדית" עיוני משפט כז 587, 622 (2003).
- 171 גילה שטופלר "יחסי רת ומדינה והשפעתם על הזהות הלאומית בישראל" משפט ועסקים כה 1, 22 (2019).
- 172 עוד ראו שאוה, לעיל הערה 32.
- 173 אביעד הכהן "בג"ץ או בר"ץ? מעורבות שיפוטית בסוגיות הלכתיות – מגבלותיה, היקפה ותוצאותיה" משפט ועסקים יד 395, 433 (2012).
- 174 מרכז גוטמן לחקר דעת קהל ומדיניות "הסקר השוטף על בעיות הציבור (סדרה 237 ב', 1985)" המכון הישראלי לדמוקרטיה (נבדק ב-5.11.2019).

- 175 גיא לוריא "האם התערבות בית המשפט העליון בהגנה על זכויות חברתיות מרוסנת?" המכון הישראלי לדמוקרטיה 3.10.2019. <https://bit.ly/3oIOGe1>
- 176 לעניין זה ראו משה בייסקי, רות גביוון, מרדכי קרמניצר ודניאל פרידמן "רב שיח – פיקוח שיפוטי על ההליך הפלילי – החלטות בדבר העמדה לדין וחנינות" המשפט ג 15 (התשנ"ו).
- 177 מנחם מאוטנר ירידת הפורמליזם ועליית הערכים במשפט הישראלי 120 (1993); עוד ראו רות גביוון, מרדכי קרמניצר ויואב דותן אקטיביזם שיפוטי: בעד ונגד – מקומו של בג"ץ בחברה הישראלית (2000).
- 178 ורד דשא מערכת המשפט בישראל 435 (2019).
- 179 רחל שרעבי ואביבה קפלן "אחרים' בתוך עמם: מנהיגיהם הרוחניים של עולי אתיופיה בישראל" דברים 10, 37, 47 (2017).
- 180 הגר סלמון "מסעות כמצעתי תקשורת בקרב ביתא ישראל באתיופיה" פעמים 33, 109 (1987).
- 181 קרן ברל כצנלסון דו"ח השנאה (2015).
- 182 קרן ברל כצנלסון דו"ח השנאה (2019). עוד ראו "דו"ח השנאה של קרן ברל כצנלסון מגלה: שונאים, בעיקר ערבים וחרדים" הארץ 11.8.2019 <https://bit.ly/38XMer5>